

Türkiye’de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi

Kenan Demirci, Ankara Üniversitesi İLEF, e-posta: kdemirci06@gmail.com.

Özet

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberal demokrasilerin küresel anlamda yayılışı, Türkiye’nin de çok partili rejime geçişini hızlandırmıştır. Liberal demokrasinin iki yönü bulunmaktadır: Bunlardan ilki belli aralıklarla yapılan seçimler, siyasi partiler, parlamento gibi kurumların yerleşmesi ve seçimle işbaşına gelen elitlerin varlığına dayalı biçimsel yöndür. Bir diğer taraf ise siyasal sistemin liberal demokrasinin temel ilkeleri olarak adlandırılacak normatif unsurlar temelinde kurulmasıdır. Bahsedilen bu normatif ilkeler devletin sınırlandırılması, hukukun üstünlüğü, seçimler ve politik rekabet özgürlüğü ile hesap verilebilirlik olarak dört maddede özetlenebilir. Ancak liberal demokrasinin bu iki yönünün farklı gelişebiliyor olması, farklı ülkelerin demokrasiyle kurdukları ilişkinin de çeşitli olmasına yol açmıştır. Özellikle demokrasiyle olan deneyimi, Batı Avrupa’nın aksine daha dışsal ve yukarıdan gelişen toplumlarda, demokrasinin biçimsel yönünün varlığı sistemi demokrasi olarak tanımlayabilmek açısından yeterli görülmüştür. Demokrasinin ortaya koyduğu normatif ilkeler ise daha geri plana atılmıştır. Bir başka ifadeyle özellikle politik elitlerin söyleminde demokrasi kavramı sıklıkla kullanılmasına rağmen, demokrasinin normatif ilkelerine dair kaygılar göz ardı edilebilmiştir. Türkiye’nin demokrasi ile kurduğu ilişkinin de daha çok demokrasinin biçimsel yönünün kurulması ile sınırlandırıldığı ve liberal demokrasinin normatif ilkelerinin politik alanda kısıtlı karşılık bulduğu düşüncesi bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Türkiye’de demokrasiye yaklaşımın biçimsel düzeyde kalmasında temel neden olarak, liberal demokrasiyle uyuşmayacak çeşitli geleneksel eğilimlerin süregiden varlığı gösterilebilir. Çalışmada Türkiye’de demokrasiyle kurulan zayıf ilişkinin anlaşılabilmesi açısından, demokratik söylem, bu kısıtlılıkları ne ölçüde barındırdığı noktasında analiz edilmektedir. Çalışma kapsamında, Türkiye’de 2000 sonrası seçim kampanyalarında parlamentoda yer bulabilmiş olan siyasi parti liderlerinin, seçim kampanyalarındaki demokrasi söylemi analiz edilmektedir. Çalışmada demokrasi söyleminin seçim kampanyalarında analiz edilmesinin nedeni, demokrasi ve seçimler arasındaki ilişkidir. Liberal demokrasi açısından seçimler yönetici elitlerin belirlenmesinde temel bir role sahipken, seçim kampanyaları ise yurttaşların bilgilendirilmesinde temel rolü oynamaktadır. Bu açıdan politik liderler seçim kampanyaları kapsamında halkla doğrudan buluştukları mitingler düzenlemektedirler. Seçim kampanyası mitingleri liderlerin politik söylemlerinin incelenmesinde temel bir öneme sahiptir. Bu kapsamda çalışmada, 2002 genel seçimlerinde TBMM’de yer bulmuş olan AKP lideri Tayyip Erdoğan ve CHP lideri Deniz Baykal’ın; 2007 genel seçimlerinde parlamentoda yer bulmuş olan AKP lideri Tayyip Erdoğan, CHP lideri Deniz Baykal ve MHP lideri Devlet Bahçeli’nin; 2011 genel seçimlerinde ise parlamentoda yer bulmuş olan AKP lideri Tayyip Erdoğan, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ve MHP lideri

Devlet Bahçeli'nin miting konuşmaları söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada analiz kategorileri olarak liberal demokrasinin yukarıda saydığımız dört ilkesi belirlenmiştir. Analiz sonucunda, siyasi yelpazenin farklı yerlerini temsil eden siyasi partilerin incelenen üç liderinin de anılan kategoriler açısından birbirine benzer dar bir yaklaşıma sahip olduğu ortaya konulmuştur. Liderlerin söylemlerinde devletin sınırlanması ilkesi devlet ve homojen bir milletin özdeşliğine dayalı yapının varlığına; hukukun üstünlüğü ilkesi ekonomik yolsuzluklara karşı devletin korunmasına; seçimler ve politik rekabet özgürlüğü oy kullanma hakkına indirgenmiş olduğu, hesap verilebilirliğin ise görünürlikle yer değiştirdiği ortaya konulmuştur. Böylece Türkiye'de demokrasinin daha çok biçimsel yönünün öne çıkarıldığı ve demokrasinin ilkeleriyle zayıf bir ilişki kurulduğuna dair iddia temellenmiştir. Demokratik ilkelere bakıştaki bu darlığın, Türkiye'de demokratik politika yollarının oluşması önünde ciddi bir engel olarak durduğu da temel bir nokta olarak çalışmada ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Seçimler, liberal demokrasi, liberal demokrasinin temel ilkeleri, Türkiye'de demokrasi, söylem analizi.

Democracy Rhetoric in post-2000 General Elections Campaigns in Turkey

Abstract

Liberal democracy spread all over the world after the 1950s and Turkey developed a multi-party regime in the same period. Liberal democracy has two aspects: a formal aspect, which includes frequent free elections, political parties, parliamentary, and the ruling elites, and another aspect that includes the basic principles of liberal democracy. We can categorize these principles as stateness, rule of law, freedom of elections and political competitions, and accountability. Because of these two different aspects, different countries have varying relationships with democracy. In particular, the political elites of third world countries can call themselves democratic only if they possess these formal aspects. Hence, the concept of democracy can be used by political elites as a rhetorical item (without normative meanings) and can have a place in the political system. However, it is not possible for political elites to call themselves democratic without normative principles of democracy. Hence, the basic argument of this study is that the relationship with democracy is restricted in formal aspects of democracy and alienates normative principles of democracy in democracy discourse in Turkey. In this study, I analyse the democratic discourse of political elites in Turkey in political campaigns rally speeches after the 2000s. I analyse the democracy discourse of political party leaders who entered parliament after the 2000s in Turkey by employing discourse analysis. For this purpose, I analyse the discourse of AKP leader Tayyip Erdoğan and CHP leader Deniz Baykal in the 2002 general elections, AKP leader Tayyip Erdoğan, CHP leader Deniz Baykal and MHP leader Devlet Bahçeli in the 2007 general elections, and AKP leader Tayyip Erdoğan, CHP leader Kemal Kılıçdaroğlu, and MHP leader Devlet Bahçeli in the 2011 general elections. For this study, I choose the basic

principles of liberal democracy as the unit of analysis. As a result, the basic principles of democracy exist in the speeches of the political leaders. However, we can claim that these principles are replaced by other undemocratic principles. In this sense, stateness has been replaced by the state nation identity, rule of law has been replaced by the protection of government, freedom of elections and political competition have been replaced by voting, and accountability has been replaced by visibility. In summary, we can say that the political elites' common narrow view of democracy restricts democratic improvement in Turkey.

Keywords: Elections, liberal democracy, basic principles of liberal democracy, democracy in Turkey, discourse analysis.

Giriş

Demokrasi kavramının günlük hayatımızın bir parçası haline gelmesi bakımından 2000'li yıllar oldukça önemlidir. Bu dönemden sonra Türk politik hayatında merkez sağda yer alan ana aktörlerin rollerini yitirerek yerlerini Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP) bıraktıkları görülmektedir. Parti siyasi hayata girdikten sonra, üç genel seçimden de iktidar partisi olarak çıkmayı başarmıştır. Partinin demokratik hayata girmesiyle, "muhafazakar demokrasi", "ileri demokrasi" gibi yeni kavramlar da politik ve gündelik dile yerleşmiştir. Bu kavramlar AKP tarafından sıklıkla ve hemen her politikayı meşrulaştırma açısından kullanılmış, muhalefet partilerinin de demokrasiye dair söylemlerini bu kavramlara verilen tepkiler üzerinden şekillendirmeye çalıştıkları görülmüştür. Kısaca ifade etmek gerekirse demokrasi kavramı artık günlük dilin bir parçası haline gelmiştir ve bu açıdan Türkiye siyasetinde demokrasi söylemine yüklenen anlamların çözümlenmesi, demokrasiye dair anlayışın yorumlanabilmesi açısından çok önemlidir.

Bu nedenle çalışmada 2000 sonrasında Türkiye'de politik liderlerin demokrasi söylemi analiz edilmektedir. Demokrasinin söylem bazında incelenmesinin temel nedeni, söylemin sosyal olarak taşıdığı kurucu özelliğidir. Söylem bu yönüyle sosyal kimlikleri, birey ve gruplar arası ilişkileri kurucu bir özelliğe sahiptir. Söylemin sosyal olarak bu denli etkili olması, onu iktidar açısından da çok önemli bir hale getirmektedir. Çünkü söylem bu özelliğiyle sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliğin yeniden üretimine de katkıda bulunabilmektedir (Fairclough ve Wodak, 1997: 258). Bu anlamda, demokrasi kavramının üzerinde gelişen çeşitli tanımlama çabaları ve mücadeleler de demokrasiye yüklenen anlamların belli bir grubun çıkarlarına hizmet edecek şekilde dönüştürülmesi amacıyla hizmet edebilmektedir. Bir diğer ifadeyle sorun sadece kelimelerde değildir; aynı zamanda politik dünyanın sınırlarını belirlemek, politikaları meşrulaştırmak ve iktidar ilişkilerini koruyabilmek (Fairclough, 1996: 90) kelimelerin kullanılmasındaki temel amacı oluşturmaktadır.

Demokrasi kavramına yüklenen anlamlara içkin olan amaçların belirlenebilmesi, söylemin kendisiyle birlikte içinde üretildiği daha geniş bir alana bakmayı da gerektirmektedir. Çünkü pek çok politika gibi, demokratik olduğu iddia edilen politikalar da çok daha geniş bir sosyal sistemin içinde yer almaktadır. Bu açıdan var olan demokratik bir söylemin analizi, aslında demokratik olmayan bir söylemin analizi anlamına da gelmektedir (Gastil, 1992: 472). Öyleyse metindeki demokratik olmayan söylemi bulmak, doğrudan doğruya demokratik olmayan öğeleri bulmak değil, aslında demokratik olarak görülenin içindeki demokratik olmayan unsurları bulmak anlamı da taşımaktadır.

Demokrasi söyleminde var olan demokratik ve demokratik olmayan unsurların iç içeliği, söylem oluşturulurken çeşitli ideolojik etkilerin devreye girmesinden kaynaklanmaktadır. Burada amaç söylem üzerinde hakimiyeti kazanmaktır ve iktidar grupları arasındaki mücadelenin sebebi de zaten budur. Bu mücadele sonucunda varılmak isteneninse, söylem yoluyla bir sağduyu oluşturmak olduğu söylenebilir (Fairclough, 1996: 90). Bir kavramın sağduyuya dönüşmesi, çok basit bir tanımla o kavrama dair ilk planda akla gelen tanımların önceden belirlenmiş olması ve bu algısal sınırların eylemleri de etkileyebilmesidir. Bu noktada kavramlar üzerindeki anlam mücadelesi ve istenen anlamları bir sağduyuya dönüştürme çabasına ilişkin ilk boyutun kelimelerin anlamlarıyla ilgili olduğu söylenebilir. Çoğu zaman bireyler tarafından kelimelerin anlamları olduğu gibi (ilk akla geldiği şekilde) kabul edilmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, kanıksanabilir olmakla birlikte aynı zamanda anlamların değişebilir olduğudur (Fairclough, 1996: 93). Anlamların değişebilir olması, söylem üzerinden yürüyen güç mücadelelerinin de temel nedenini oluşturmaktadır. Sağduyunun ikinci boyutu, “etkileşimsel rutinler”e ilişkindir (Fairclough, 1996: 98). Kavramların anlamlarının sorgulanmadan belli bir şekilde ve mutlak olarak kabul edilmesi aslında toplum içerisinde gelişen ilişkileri de etkiler. Örneğin polis memurunun erkek olacağına dair bir inanç, söylemle birlikte güç ilişkilerinin korunması anlamını da taşıyabilmektedir. Polisle etkileşime giren bir yurttaş, kadın bir polisin işini yapamayacağı gibi bir ön kabulle etkileşimi yürütebilecektir (Fairclough, 1996: 98). Bu doğallaştırmalar, ideolojinin aşılması en zor silahıdır ve bu yüzden iktidar mücadelesinin temel bir alanıdır (Fairclough, 1996: 106).

Demokrasi kavramının, belli bir anlamda “sağduyuya” dönüşebilecek şekilde tanımlanması, toplumdaki iktidar çekişmeleri açısından çok önemlidir. Özellikle demokrasi kavramının ilişkide olduğu eşitlik, özgürlük, hür irade gibi pek çok kavram da bu tanımdan etkilenmektedir ve bu yüzden demokrasi kavramının politikanın sınırlarının çizilebilmesi açısından çok önemli bir unsur olduğu düşünülebilir. Bu denli geniş anlamlara sahip bir kavrama dair kendi tanımını kitleler açısından bir sağduyuya dönüştürebilmek, iktidarın politikalarına dair

sınırların çizilebilmesinde de son derece etkili bir anlama sahiptir. Bu noktada bahsettiğimiz sağduyu oluşturma sürecinin ise belli bir söylemsel düzen içinde gerçekleştiği iddia edilebilir. Buna göre kavramların sınırları belirlenirken toplumsal olarak belirlenen sınırların dışına çıkılamayacaktır. Böylece kavramların anlamlarında yaratılmak istenen genişleme ve daralmalar da, bu söylemsel düzenin içinde gerçekleşebilecektir (Foucault, 1971; Fairclough, 1996). Türkiye açısından bahsedilen söylemsel düzenin bir yandan liberal demokrasinin temel ilkelerinin kabulü, diğer yandansa Türkiye siyasi tarihine içkin olan çeşitli eğilimlerin gösterdikleri darlaştırıcı etki içinde şekillendiği düşünülebilir. Bir başka söyleyişle, liberal demokrasinin normatif ilkeleri olarak kabul edilebilecek olan devlet kapasitesinin sınırlanması, hukukun üstünlüğü, seçimler ve politik rekabet özgürlüğü ile hesap verilebilirlik (Offe, 2011) olarak özetlenebilecek ilkeleri demokrasi açısından bir söylemsel düzen oluşturmaktadır ve kavrama dair yaratılmak istenen sağduyu da bu çerçeve içinde gelişmektedir. Ancak Türkiye siyasetinde etkili olan çeşitli tarihsel eğilimler, bu ilkelerin normatif anlamlarıyla kabulünü zorlaştırmaktadır.¹ Buradan hareketle, Türkiye demokrasisinde lider konuşmalarında bu ilkelerin dillendirilmesi boyutunda bir sorun yaşanmazken, ilkelerin anlamlarının ve içeriklerinin değiştirilebildiği ve çoğu zaman isimsel varlıklarına rağmen bu ilkelerin normatif anlamlarının daraltılıp başka ilkelerle yer değiştirebildiği noktası bu çalışmanın temel iddiasını oluşturmaktadır.

Aşağıda önce liberal demokrasinin küresel anlamda yayılışı ve ulaştığı temel ilkeler kısaca açıklanacaktır. Seçim kampanyalarında demokrasi söylemine odaklanan bu çalışmaya, liberal demokrasiye dair bir tartışmayla başlanmasında, seçim kampanyalarında liderlerin demokrasiye dair tartışmalarındaki kavramsal izlekleri takip edebilme isteği etkili olmuştur. Sonrasında ise benzer bir nedenle Türkiye'nin liberal demokrasinin kavramsal birikimiyle kurduğu ilişkiler ve Türkiye siyasetinde liberal demokrasinin normatif ilişkileriyle kurulduğu düşünülen dar ilişkiye kısaca değinilecektir. Ardından 2002, 2007 ve 2011 genel seçimlerinde liderlerin demokrasi söylemi, bahsettiğimiz demokrasinin temel unsurları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Liberal Demokrasi ve Seçimler Arasındaki İlişkinin Tartışılması

20. yüzyıl başında, Batı Avrupa'da tüm erkekleri kapsayacak şekilde oy hakkı genel kabul görmüş bulunuyordu. Ancak temsili demokrasinin küresel yayılışı biraz daha zaman almıştır. Çünkü John S. Dryzek ve Leslie Holmes'un belirttikleri gibi (2002: 3), bir toplumda demokrasinin gelişimi kurumsal, ekonomik ve tutumsal olmak üzere çok yönlü ve geniş kapsamlı bir dönüşümü gerektirmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu değişikliklerin pek çok ülke tarafından hızla yapılmaya çalışıldığı ve demokrasinin küresel olarak hızlı bir şekilde yayıldığı görülmektedir. Bu yayılmaya temel olan çoğulcu/elitist

Demirci K (2014). Türkiye'de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 35-73.

modelin genel olarak Batılı gelişmiş ülkelerde yaygın geçerliliğe sahip olan demokrasi kavrayışına, yani seçimlerle elitlerin işbaşına getirilmesi ve yönetimin halk adına bu elitlerce gerçekleştirilmesi olarak basitçe tanımlanabilecek olan bir yönetim anlayışına dayandığı söylenebilir. Kitlelerin oy hakkına kavuşması ile temsili modeli yaygın biçimde gerçekleştiren bu modelin demokrasiyi ve katılımı öne çıkaran bir anlayışa doğru değil, seçimleri öne çıkaran bir anlayışa doğru yönelttiği görülmektedir. Seçimlerin mutlak bir değer ve demokrasinin temel ölçütü kabul edilmesi, seçim kampanyalarının da sorgulanmadan demokrasinin önemli bir unsuru olarak algılanmasına yol açmıştır. Geliştirilen demokrasi anlayışı konsensüs ve istikrar gibi kavramların üzerinde yükselmiş (Held, 1987: 29), bunun dışındaki gelişmeler demokrasi için tehlike olarak görülmüştür.

Liberal demokrasinin geliştirdiği temsil ve demokrasi yorumu sıklıkla eleştirilmiştir. Liberalizmin bireye yüklediği, çıkarları peşinden koşma ve farklı çıkarların çatışmasına dayalı sonuçlara ulaşarak yönetimi gerçekleştirme prensibinin tam olarak gerçekleştirilmesine dair sorunlar bulunmaktadır. Bu eleştirilerin ortak noktası, liberal çoğulcu modelin yurttaşları bireysel olarak üstlenilen bir role indirgemiş olduğudur (Barber, 1995; Beetham, 1996; Taylor, 2011). Ancak tüm eleştirilere karşın, liberal demokrasi tarihsel süreç içinde küresel olarak egemen yönetim biçimi haline gelmiştir. Bu denli kapsamlı bir faaliyet alanına sahip olan bu ideoloji, kendi işleyişini garanti altına almak için tarihsel bir süreç içerisinde çeşitli ilkeler geliştirmiştir. Evrensel geçerlilik iddiasında olan bu ilkeler, liberal demokrasinin varlığının kanıtlanmasında veya geçerliğinin ölçülebilmesinde oldukça etkili birer araç olmayı sürdürmektedir. Bu ilkeler üzerinde sağlanan uzlaşım, en azından liberal demokrasi modeline Batı Avrupa dışı ülkelerde ne kadar yaklaşılabildiğini ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Aşağıda bu ilkeler kısaca açıklanacaktır.

Devlet Kapasitesiyle İlişki

Devlet, liberal demokrasiden önce varolmuş ve aslında liberal demokrasi devletle yurttaş arası ilişkilerin düzenlenmesi konusu üzerinde şekillenmiştir. Liberalizmin bireyi devlet karşısında koruma isteği, yukarıda anlattığımız gibi liberal demokrasinin pek çok modelinin oluşmasını sağlamıştır. Ancak liberalizmin gelişmesi açısından devlet kapasitesinin varlığı her zaman önemli olmuştur. Charles Tilly'yi (2011: 38) takip ederek devlet kapasitesini şöyle tanımlamak mümkündür:

Devlet yetkililerinin mevcut devlet dışı kaynaklara, faaliyetlere ve kişiler arası bağlantılara müdahalelerinin, söz konusu kaynakların, faaliyetlerin ve kişiler arası bağlantıların mevcut dağılımlarını olduğu kadar, bu dağılımlar arasındaki ilişkileri de değiştirdiği genişlik anlamına gelmektedir.

Gerçekten de özellikle modern koşullarda devletin yurttaşları ekonomi ve askeri baskılar gibi çeşitli etkilerden koruyabilme kapasitesi, liberal ilkelerin geliştirilebilmesi için önemlidir (Offe, 2011: 451). Modern koşullarda yönetimin giderek karmaşıklaşması ve yurttaşların yönetimden giderek uzaklaşmış olmaları, liberalizmin arzuladığı eşitlik, özgürlük gibi liberal hakların belli bir devlet kapasitesi olmadan korunamayacağı bir yapıya neden olmuştur (Tilly, 2011: 37). Çünkü devlet kapasitesi çok düşük olan bir rejimde, tanım gereği kaynakların dağılımının yapılabilmesi mümkün olmayacaktır (Tilly, 2011: 37). Bu da bireyin giderek daha da güçsüzleştiği ve politik anlamda işlevsizleştiği bir yapı anlamına gelebilecektir.

Liberalizmin devletle olan ilişkisi, bireyi korumaya yönelik olduğundan burada bir diğer sorun devlet kapasitesinin aşırı gelişmesi olacaktır. Çünkü çok yüksek devlet kapasitesi, bahsedilen dağıtım ilkelerinde devlete çok fazla özerklik tanıyacak, devlet görevlilerinin her faaliyeti yurttaşlara ilişkin alanlara bir müdahale anlamına gelebilecektir (Tilly, 2011: 38). Özellikle devlet kapasitesinin çok gelişkin olduğu veya bunun için çabaladığı az gelişmiş ülkelerde, yüksek kapasiteye sahip devletin liberal demokratik ilkelerin geliştirilmesi açısından önemli sorunlar yaratabileceği açıktır.

Hukukun Üstünlüğü

Liberalizmin birey özgürlüğüne verdiği önem, devlet karşısında bireyin nasıl korunacağına dair soruyu da beraberinde getirmiştir. Böyle bir anlayış içerisinde hukukun üstünlüğünün temelini "gücü sınırlandırılmış" bir egemenlik anlayışı oluşturmaktadır (Maravall ve Przeworski, 2003: 10). Burada öne çıkan noktanın, hukukun üstünlüğü ile bireysel otonomiye imkan sağlanması olduğu düşünülebilir (Maravall ve Przeworski, 2003: 2). Bireysel otonomiye sağlanan bu imkanın, hukukun kurallarının² eşit ve öngörülebilir (Holmes, 2003: 19) bir tarzda uygulanması ile mümkün olabileceği ortaya koyulmaktadır. Böylece her birey, yaptığı eylemlerin karşılığında devlet tarafından diğer tüm yurttaşlarla eşit muamele göreceğine önceden emin olabilmektedir.

Liberal düşünce baştan beri keyfi yönetime karşı taraf olarak iktidar üzerinde katı sınırlamalar öngörmüş ve bunu da anayasa yolu ile sağlamaya çalışmıştır. Liberalizmin engellemek istediği ikinci nokta ise bireysel hakların korunması ve çoğunluğun azınlığın fikirlerini bastırmasının engellemesidir. Bu nedenle liberalizm, çoğunlukçu bir yönetimden kaçınmak istemiş ve çoğulcu bir yönetimden yana olmuştur (Gargarella, 2003: 150). Gerçekten de bahsedilen çoğulculuk sağlanmadığında, hukukun üstünlüğü kurumu bizzat demokrasi karşıtı bir hal alabilecektir. Tocqueville bunu "çoğunluğun iradesinin mutlak egemenliği olarak adlandırmakta (1969: 246, akt. Maravall, 2003: 271) ve böyle

bir mutlak irade ise bireylerin otonomluğuna zarar verebilmektedir. Burada devreye girmesi gereken, bireyi devlete karşı koruyan ve çeşitli liberal ilkeleri garantiye alan bir anayasanın varlığıdır.

Seçimler ve Politik Rekabet Özgürlüğü

Politik rekabet özgürlüğü, şiddete dayanmayan politik çekişmenin varlığını; aynı zamanda yönetme gücünün seçimle kazanılması ile partiler ve diğer sosyal bölünmelerin örgütsel temsilinin varlığını işaret etmektedir (Offe, 2011: 454). Burada liberalizm açısından önemli olan, her isteyen kimseye zarar vermemek koşuluyla özgürce fikirlerini ifade edebilmesi, oy kullanması ve isterse politik iktidar için yarışabilmesidir.

Politik rekabet özgürlüğünün temel noktası özgürce yapılan seçim dönemleridir. Seçimler üç tip rekabetçi mücadeleyi içermektedir: İlk olarak farklı politik partiler, programları ve alternatif yollar üzerine rekabet etmektedir. İkincisi belli konulara ilişkin mücadele devam etmektedir. Son olarak ise hükümet liderliğine soyunmak isteyenler arası mücadele mevcuttur (Offe, 2011: 454).

Ancak burada temel çelişki yine varlığını sürdürmektedir. "Sosyal eşitsizlik politik ilgisizliği" yaratacaktır (Macpherson, 1979: 86). Çoğulcu demokrasinin temel anlayışı olan pazar yeri tasavvuru olarak siyaset, insanların çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıkları varsayımına dayanmaktadır. Ancak buradaki problem, talep ve satın alma gücü arasındaki ilişkidir ve gerçek pazarla aynıdır. Politik pazarda satın alma gücü olanlar, çok daha büyük bir güce sahip olabileceklerdir (Macpherson, 1979: 87). Bunun sonucunda güçlü olmayan yurttaşların politikadan uzaklaşması ve politikaya ilgisizleşmesi kaçınılmaz görünmektedir. Böylece aslında, politik rekabet özgürlüğünün tamamen eşitsiz koşullarda gerçekleşmesi çok mümkün görünmemektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, sıradan yurttaşın politikaya olan mesafesinin artması, siyasetin belli kişilerin öne çıktığı bir eğlenceye doğru kaymasını da mümkün kılmaktadır. Bu eğlencenin gerçekleşme yeri ise medya olacaktır. Medya, kazanan ve kaybeden arketipi ile, ideolojik görüşlerle eşleşen ve çatışmalı konularda pozisyon alan kişiler arasında bir "savaş" draması yaratacak; konular da aynı şekilde medya tarafından sevdim/sevmedim; güvenilir/güvenilmez karşıtlığıyla sunulmaya başlayacaktır (Offe, 2011: 455).

Hesap Verilebilirlik

Hesap verilebilirlik liberal demokrasi düşüncesinde James Mill'den günümüze kadar, seçimlere yüklenen anlamlara paralel olarak gelişmiş bir düşüncedir. Bir kez seçildikten sonra kendi çıkarları peşinde koşmaya başlayabilecek olan temsilciler, aynı zamanda bilgisizlik gibi sorunlarla da karşılaşabileceklerdir

(Manin vd., 1999: 29). Öyleyse halkı bu gibi durumlardan sakınabilmek için belli aralıklarla ve özgürce yapılacak seçimlerle seçimler oldukça önemlidir. Seçimler ne kadar sık yapılırsa da yine de temsilcilerin belli bir süre iktidarda kalacağı düşünülmüş ve hesap verilebilirliğe ilişkin çeşitli değişik mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunlardan ilki tamamen bürokratik kurumların rutin faaliyetleri içerisinde olan parlamento soruşturmaları, gensorular gibi yöntemler ve anayasa mahkemesine başvurma gibi çeşitli yatay hesap verme mekanizmalarıdır. Bunların dışında özellikle çoğulcu demokrasi anlayışında çok önemli yere sahip olan örgütlenmiş çıkarların da gayri resmi veto hakkı (müphem derecede bir araya gelmiş tehditler, uyarılar ve duruma uygun vaatlerden oluşan) bulunmaktadır. Bu gücün kullanımı tipik olarak, belirtilen hükümet politikalarının büyüme, istihdam gibi makroekonomik programlara ilişkin negatif etkilerine yoğunlaşarak yapılmaktadır (Offe, 2011: 456).

Bir başka ifadeyle söylersek, liberal demokrasi açısından sık ve serbest yapılan seçimler iktidarın temel denetleme mekanizması olarak öngörülmüş olsa da iki seçim arası süreçte de iktidarı denetleyebilecek çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Özellikle iktidarın eylemlerinde aleniyet ilkesine bağlı kalmaları, politikacıların seçmenler tarafından bilgi ve gözlemeye dayalı kontrolünün sağlanmasında hayati bir rol oynayacaktır. Maravall'a göre (1996: 6) yurttaşların bilgi ve gözetimi, iktidarda olanların sahip oldukları bilgiyi manipüle etmeleri ile giderek zorlaşabilecektir. Norberto Bobbio (1987: 33,34) demokratik iktidarın ancak şeffaflıkla var olabileceğini vurgular ve bunu "maskesiz iktidar" olarak isimlendirir. Buna göre devletin karar ve politikalarındaki alenilik, demokrasinin gerçekleştirilebilmesi açısından hayati; çünkü alenilik, en azından ilkesel olarak, kontrol edenlerin kontrolünü sağlayabilecektir.

Türkiye'de Liberal Demokrasinin Araçsalıcı Yorumu

Türkiye'nin liberalizmle ilişkisi son derece karmaşıktır. Cumhuriyetin kurulmasından beri liberalizm siyasi tartışmaların hep odağında olmuş, çok partili dönemle birlikte demokrasiye geçildikten sonra da liberalizm vurgusu devam etmiştir. Ancak çok genel bir yorumla, liberalizmin temel olarak ekonomik kalkınmayı sağlayacağı düşünülen ekonomik boyutu üzerinde durulduğu (Çavdar, 1982; Keyder, 1998; Köker, 2008); yurttaşların haklarına ilişkin boyutu kapsayan siyasi liberalizmin genellikle geri planda bırakıldığı söylenebilir. Liberalizm kavramının yoğun olarak ülke gündemine girdiği 1980'lerde, siyasi liberalizmin de ekonomik olanla birlikte politik tartışmaya girdiği gözlenirse de devletin çıkarları ile karşı karşıya geldiği düşünülen her noktada, ilk vazgeçilecek politikanın siyasi liberalizm olduğu görülmüştür.

Siyasi ve ekonomik liberalizm arasında çatışma üzerine konuşurken, Türkiye demokrasisinin gelişmiş Batı demokrasilerinden ayrıldığı bir noktanın altını çizmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Batı'da siyasi liberalizm denilen akım, özellikle dinsel ve devlet kaynaklı baskılara yönelik bir özgürleşme çabası olarak gelişmiştir (Hardin, 2003: 38). Gerçekten de siyasi liberalizmin öncü isimlerinden olan John Locke'a göre inanç kolektif değil, bireyseldir; üstelik insanlar doğuştan beraberinde getirdikleri doğal haklara sahiptirler (Hardin, 2003: 173). Doğal haklara sahip olan insanlar eşitlik, özgürlük ve mülkiyet haklarını beraberinde getirmektedir (Berktaş, 2008: 51). Locke'un geliştirdiği bu fikirler, yaşadığı dönemde var olan politikanın tanımlanmasına dayanmamış, aksine büyük değişiklikler öngörmüş ve politik yapının insanlar lehine değişimini talep etmiştir. Oysa Bernard Mandaville ve Adam Smith'in görüşleri üzerinde şekillenmiş olan ekonomik liberalizm anlayışı, var olan piyasayı tanımlamış ve onda var olması gereken çeşitli kurallara değinmiştir. Bunun başında ise piyasanın serbestliği ilkesi gelmektedir (Hardin, 2003: 173). Yani siyasi liberalizmin arzuladığı değişiklikler, ekonomik liberalizmin aksine son derece normatif içeriklidir ve devlet dışı kanallardan gelmektedir. Oysa Türkiye'de hem siyasi liberalizme geçiş hem de ekonomide liberalleşmenin sağlanması aynı anda ve ikisi de devlet eliyle yapılmaya çalışılmış görünmektedir. Bu nedenle Türkiye'de liberalizm "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma" arzusu içerisinde olan devlet tarafından gelişmiş Batı kapitalizmi ile bağlantısı çevresinde, son derece araçsal bir şekilde ithal edilmeye çalışılmıştır. Böyle olunca, mevcut devlet geleneğinin de etkisiyle siyasi liberalizm hukukun üstünlüğü çerçevesinde temel hak ve özgürlüklerin korunması temelinde değil, daha çok seçme ve seçilme ekseni son derece dar bir özgürlükler kavrayışı içinden yorumlanmıştır. Ekonomik alan ise, geleneksel olarak Batı'nın gerisinde kalmanın nedeni olarak görülen geri kalmışlığa bir çözüm olarak düşünülmüş ve bir parça daha yakın durulmakla birlikte, yoğun devlet müdahalesine dayalı ekonomik ortam 1980'lere dek terk edilmemiştir.

Bu noktada sorulması gereken soru, cumhuriyeti kuran ve daha sonra yönetime gelen insanların özellikle siyasi liberalizmi benimsemekte neden zorlandıklarıdır. Burada Soli Özel ve Ali Sarıkaya'yı (2013: 452) takip ederek liberalizmin yerleşmesi için kurumsal yapılanma ve bu düşünceyi benimsemiş aktörlerin varlığının son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de kurumsal anlamda bir liberal demokratik sistemin varlığı, biraz soluk da olsa görünmektedir. Gerçekten Türkiye'de güçler ayrılığı ilkesini en azından normatif anlamda benimsemiş bir anayasal düzen, düzenli seçimler ve parlamento gibi temsile ilişkin mekanizmalar bulunmaktadır. Ancak düşünsel anlamda liberalizmin kabul gördüğünü söylemek zordur. Özellikle belirtilmelidir ki, Türkiye'de hem sağ hem sol görüş liberalizme belli bir mesafe ile yaklaşmaktadır.

Bunun temel bir nedeni olarak, Türkiye toplumunda egemen olan cemaatçi yapının, liberalizmin öne çıkardığı birey anlayışı ile örtüşmemesi görülebilir. Dolayısıyla Türkiye’de liberalizmi benimseyen aydınlar bir kimlik oluşturabilmek adına yabancı kaynaklara giderek daha çok sarılmışlar, bu durum da liberalizmin Batı’ya karşı şüphecilik içindeki yerini almasıyla sonuçlanmıştır (Özel ve Sarıkaya, 2013: 458).

Türkiye’de Demokrasinin Diğer Kavramlarla Yer Değişebilirliği

Türkiye demokrasisinin kendine özgü gelişme biçimi, demokrasinin tanımlanmasında da belli özgünlüklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demokrasinin temel gerekliliklerinden biri olan politik özgürlüğün, Batı geleneğinin aksine, Osmanlı’da kral ve burjuvazi arasındaki bir mücadelenin sonucu olarak değil, tamamen belli fikri kurumların ithali yoluyla kurulmaya çalışılmış olması Batı siyasal kültürü ile belli farklılıkları da beraberinde getirmiş görünmektedir (Mardin, 1988; Berkes, 2007; Vaner, 2009). Özellikle Tanzimat döneminde Genç Osmanlılar denilen bir grup aydınının anayasal reformu ve parlamentoyu siyasal hayata sokmuş olması (Vaner, 2009: 124), hem yönetim yapısında hem de yöneten-yönetilen ilişkilerinde temel bir değişimin başlangıcı olmuştur. Yönetim yapısında padişahın keyfi yönetiminden, evrensel hukuk kurallarının işlediği bir sisteme doğru geçiş düşüncesi, bu alandaki gelişmelerin bir özeti olarak söylenebilir. Bu amaçla yönetimi bürokratikleştirecek bakanlıklar kurulmuş, yerel ve bölgesel düzeyde temsili meclisler (tambir kurumsallaşmadan bahsedilemese de) faaliyete geçmiştir. Bunun sonucunda birey fikrinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 8-19). Ancak burada bireyin ortaya çıkması olarak adlandırdığımız süreç, Batı Avrupa’dakiyle aynı döngüyü izlememiştir. Batı Avrupa’dakinden farklı olarak merkezi iktidarın, gücünü çevredeki kuvvetlerle paylaşmak durumunda kalmaması, Türkiye’de devlet ve birey arasında kurulan özdeşliğin bozulmadan kalmasına yol açmış, Cumhuriyet döneminde de bu durum büyük oranda sürmüş ve bireyin siyasal yaşamdan dışlanması eğiliminin güçlü kalmasını sağlamış görünmektedir. Böylece devlet ve birey arasında kurulan özdeşlik, Türk modernleşmesinin de yeni bir insan değil devlet tasarımı olarak doğmasına yol açmıştır (Toker, 2013: 105). Sonuç Cumhuriyet döneminde de demokrasinin daha çok devlet eliyle yaratılacak bir değer olarak algılanmasına, böylece de demokrasinin biçimsel yönünün bir kısım anayasal düzenlemelere indirgenmesine (Keskin, Doğanay ve Köker, 2006: 1), başarısının ise ekonomik kalkınmayla özdeş tutulmasına yol açmış görünmektedir (Köker, 2005a).

Böyle bir anlayış içerisinde, siyasi iktidarın eylemlerine meşruluk sağlanmasında demokrasinin temel ilkeleri yerine aslolan çoğunluk olarak görülmüş ve bu

açından hükümetin tüm eylemleri meşru kabul edilmiştir. Demokrasi açısından temel meselenin çoğunluk olarak algılanması, bir yandan seçimlere indirgenmiş bir yurttaş katılımına, diğer yandan ise çoğunluğun isteği olarak ekonomik kalkınma konusunun öne çıkarılmasına yol açmış görünmektedir. Bir diğer ifadeyle, seçimler demokrasinin temel ögesi olarak görülürken, ekonomik kalkınma ise demokratik gelişimle yer değiştirmekte ya da çoğu zaman onunla eş anlamlı olarak görülebilmektedir.

Dost-Düşman Ayrımına Dayalı Siyaset Anlayışı

Tanzimatla başlayan ve yaşanan modernleşmenin getirdiği değişime karşı Batıcı bir anlayışa sahip gruplar ve diğer yandan daha statükocu bir duruş sergileyen diğer bir ana grup arasındaki ayrım (Kalaycıoğlu ve Sarbay, 2007: 11) cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmeye devam etmiş görünmektedir. Bu ayrımın temel kuramsallaştırması Şerif Mardin tarafından merkez/çevre ayrımı olarak yapılmıştır (Mardin, 2007). Mardin'in geliştirdiği bu ayrımın getirdiği ideolojik kutuplaşmanın, Türkiye'de siyasetin Carl Schmitt'in kullandığı anlamda bir dost-düşman ayrımı olarak algılanmasında önemli etkileri olduğu düşünülebilir. Siyaset bir kez böyle tanımlandığında, demokrasi üzerinde gelişen anlam mücadelesi de genellikle karşı guruba karşı üstünlük kazanmak olarak algılanmış ve bu durum da demokrasinin temel ilkelerinin bile görmezden gelinmesine yol açmış görünmektedir.

Türk siyasal yaşamında etkileri görülen Schmitt'in siyaset anlayışı, düzen/istikrar ve kaos/şiddet arasındaki ilişkide kendini göstermektedir. Bir başka ifadeyle Schmitt'e göre modern devletin temelini risklerden kaçınma oluşturmaktadır (Çelebi, 2001: 117). Bu ortamda siyasetin dayanması gereken nokta ise dost-düşman ayrımı olmaktadır. Siyasal düzeyde özellikle iç düşmana karşı sistemin korunması ve varlığını sürdürebilmesi, hukuki düzenden vazgeçebilen bir siyasi sisteme sahip olmayı gerektirmektedir (Deveci, 2006: 77). Bir başka ifadeyle söylersek başta iç düşmanlar olmak üzere sistemin istikrarının sağlanarak, kaos ortamının önlenmesi ancak hukuk düzeninin gerektiğinde askıya alınabilmesi ile mümkündür.

Türkiye'deki demokrasi anlayışının da böyle bir tehdit algısına dayanan bir dost-düşman karşıtlığı içinden kurulduğu söylenebilir. Türkiye siyasetinde bu bakış açısı içerisinde, demokrasinin amacı genel olarak sistemin istikrarın korunması olarak görülmüş, bu istikrarın sağlanması konusunda ise çoğunluğun oyunu alarak iktidara gelen hükümetlere, hangi durumların kaosa yol açabileceğine karar verme yetkisi verilmiştir. Siyasal açıdan ise, istenmeyen bir grubun "düşman" olarak işaretlenmesi ve siyasi söylemin bu şekilde kurulması olağan hale gelmiştir. Karar verme gücünün el değiştirmesi ise seçimlere bırakılmıştır.

2000 Sonrası Seçim Kampanyalarında Lider Konuşmalarının Analizi

Bu çalışmada Türkiye’de 2000 sonrası üç genel seçim kampanyasında meclise girmeyi başarmış olan üç partinin liderinin demokrasi söylemi analiz edilmektedir. Bu kapsamda 2002 genel seçimi sonunda mecliste yer almış CHP lideri Deniz Baykal’ın ve 2003’te Siirt özelinde yenilene seçimi kazanarak milletvekili olan AKP lideri Tayyip Erdoğan’ın; 2007 genel seçiminde mecliste yer almış AKP lideri Tayyip Erdoğan, CHP lideri Deniz Baykal ve MHP lideri Devlet Bahçeli’nin; 2011 Genel Seçimi’nde ise mecliste yer almış AKP lideri Tayyip Erdoğan, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ve MHP lideri Devlet Bahçeli’nin seçim kampanyası kapsamındaki miting konuşmaları analiz edilmektedir. Çalışmada liderlerin üç seçim döneminde yaptıkları tüm miting konuşmaları incelemeye alınmıştır. Konuşmalar siyasi partilerin kütüphanelerinden ve ilgili birimlerinden bizzat edinilmiş, bu yolla ulaşılamayan konuşmalar ise youtube ve Alptv video arşivlerinden çözümlene yoluyla edinilmiştir. Çalışmada temel analiz birimi miting konuşmaları olmasına karşın, kampanyalarla paralel metinler olarak düşünülebilecek seçim beyannameleri de gerektiğinde çalışmada kullanılmıştır. Ancak bu metinler, miting konuşmalarına dair yorumları destekleyici birer araç olarak kullanılmış; bu sebeple sadece gerekli görülen yerlerde çalışma içerisinde yer verilmiştir.

Çalışmada söylem analizi yöntemi, Fairclough’un geliştirdiği model çerçevesinde kullanılmış olmakla birlikte, analiz birimi olarak liberalizmin temel ilkeleri olarak belirttiğimiz dört ilke Türkiye demokrasisinde dönüşümü anlayabilmek açısından; devlet ve birey özdeşliğine dayalı yapının varlığı, hukukun üstünlüğünün devletin ekonomik olarak korunmasına indirgenmesi, seçimler ve politik rekabet özgürlüğünün oy kullanma hakkıyla sınırlanması ve hesap verilebilirliğin görünülükle yer değiştirmesi olmak üzere kategorilendirilmiştir.

Çalışmada Fairclough tarafından söylem analizinde önemi belirtilen tanımlama, açıklama ve söylemi sosyal ve iktidar mücadelelerinin bir parçası olarak görme şeklindeki sınıflandırma temel alınmıştır. Fairclough tanımlama aşamasında kullanılan kelimelerin seçimi, biz ve onlar gibi ayrımların üretilmesini kapsayan kelime haznesinin seçimine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Diğer yandan gramere dair özellikler ve metinsel yapılar da bu noktada ele alınmalıdır. Metinsel yapılar derken, metin oluşturulurken kullanılan, diğerlerinin ilgisini çekecek etkileşimsel noktaların belirlenmesi vurgulanmaktadır. İkinci aşama olan açıklama düzeyinde ise, durumsal ve metinlerarası bağlamın üretilen söylem tipleri üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Durumsal bağlam, belli bir sosyal düzen içerisinde işleyen, o anki durumsal özelliklere ilişkindir. Örneğin karışdakinin fiziksel durumu gibi dışsal ipuçları bu noktada önemlidir; ancak

sosyal/kurumsal düzenin de etkili olduğu belirtilmelidir. Söyleme katılanların o andaki konuyu ve amaçlarını yorumlama biçimleri aslında metnin içeriğinde de etkilidir. Bunun yanında, dahil olan öznelere niteliği (örneğin bir polis ve yurttaş gibi), hangi ilişkide oldukları (polis teşkilatının bir üyesi ile sıradan bir vatandaş) ve dilin bu ilişkinin oluşmasındaki rolü önemli noktaları oluşturmaktadır. Analizde gerekli olan son düzey ise, söylemin sosyal mücadele ve iktidar ilişkilerini içeren bir şey olarak görülmesinin gerekliliğidir. Söylemin sosyal belirleyiciliğinin kabul edilmesi, aynı yorumlamaya ulaşan ve aynı söylem tipini kullananların, aynı güç ilişkileri ve sosyal mücadeleye destek vermiş olmalarının kabul edilmesini içermektedir. Böylece, sosyal olarak belirleyici olanın değiştirilmesi de söylemin değiştirilebilmesi ile bağlantılı hale gelmektedir (Fairclough, 1996: 90-164).

Çalışmada, Fairclough'un söylem analizinde öne çıkardığı unsurlar bağlamında demokrasi söylemi incelenirken, politik parti liderlerinin miting konuşmalarının seçilmesi ise ilk olarak Türkiye siyasi hayatındaki liderlerin özel konumuyla, ikinci olaraksa modern demokrasilerde yaşanan politikadaki kişiselleşme eğilimiyle yakından ilgilidir. Burada incelemede lider konuşmalarının seçilmesi hususunda belirtilmesi gereken ilk nokta Türkiye siyasetinde liderlere verilen özel anlam ve 1923'te cumhuriyetin ilanından beri demokrasinin gelişmesinde oynadıkları roldür (Sayarı, 2008: 7). Modern demokrasilerde liderlerin siyasi hayattaki konumunu giderek daha fazla merkezileştiren politikadaki genel kişiselleşme eğilimi de çalışmada liderlerin demokrasi söyleminin analiz edilmesinin tercih edilmesindeki ikinci bir nedendir. Politikada kişiselleşme ile kastedilen, siyasette içerik geri plana çekildikçe, liderlerin ön plana çıkması sürecidir (Turan ve Çapan, 2003: 104). Medyada lidere verilen yerin, siyasetin diğer aktörleriyle kıyaslandığında ezici biçimde fazla olduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur (Langer, 2007; Kaase, 1994; Wring ve Ward, 2010).

Türkiye'de seçim kampanyalarına odaklanan yazında da kişiselleşme eğilimi ve liderlerin medyada edindikleri rolün giderek arttığına dair sonuçlar ortaya konulmuştur (Turan ve Çapan, 2003; Köker ve Kejanlıoğlu, 2004). Medya İzleme Grubu tarafından (1999: 47-48), Türkiye'de 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri'nde yazılı ve görsel medyanın rolüne odaklanan önemli bir çalışmada, liderlerin miting konuşmalarının hem kamu hem de özel yayıncılık tarafından en çok yer verilen haber formatı olduğu ortaya konulmuştur. Bu veriler Eser Köker ve diğerleri (2008: 34) tarafından Türkiye'de 22 Temmuz genel seçim kampanyasında Milliyetçi-İslami tema ve söylemlerin yaygınlaştırılmasına odaklanan bir diğer çalışmada da doğrulanmıştır. Çalışmada seçim kampanyalarında kişiselleşme eğilimine koşut olarak, seçim öncesi bir aylık dönemde inceledikleri gazetelerde yer alan haber sayısında ilk sırayı lider haberlerinin, ikinci sırayı ise lider haberleri etrafında kurgulanan miting haberlerinin aldığı ortaya konulmuştur.

Liderlerin medyada bu denli yoğun yer bulmaya başlamaları, medya ve politika arasındaki sınırların değiştiği yeni bir politik ortama doğru geçilmesine de yol açmış görünmektedir.

Politika ile medyanın sınırlarının değişmeye başladığı bu ortamda, seçim kampanyaları ve incelediğimiz mecra özelinde liderlerin miting konuşmaları da bu yapıdan etkilenmektedir. Liderler konuşmalarını yaparken hem karşılarındaki somut kitleye hem de medya aracılığıyla ulaşacakları tüm topluma dönük olarak mesajlarını iletmektedirler. Miting konuşmalarının medyada yer bulma açısından önemi, konuşmaların parti ve lider açısından önemini de ortaya koymaktadır.

Çalışmada tek bir seçim dönemi ve tek bir parti lideri yerine üç ayrı seçim döneminde medise girmeyi başarmış, üç ayrı parti liderinin demokrasi söyleminin analiz edilmesinde, demokrasi kavramına ilişkin iki temel kabulün kanıtlanması isteği etkili olmuştur. Bunlardan ilki Türkiye’de demokrasiye dair algının darlığının, parti veya lider farkı olmaksızın, liberal demokrasinin temel ilkeleriyle uyuşmayacak olan bazı ön kabullerin tüm liderler tarafından ortak olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı düşüncesidir. Türkiye siyasetinde var olan benzer ön kabuller, lider konuşmalarında bazı farklılıklara rağmen, demokrasinin temel ilkeleri karşısındaki ortak tereddüt ve çekincelerin kaynağı olarak görülmektedir. Bir başka ifadeyle Türkiye’nin kuruluşundan itibaren geliştirilen çeşitli eğilimler, Türkiye’de demokrasinin dar algılanılışına yol açan belli bir ortak bakışı oluşturmuş ve bu bakış da demokrasinin söylemsel düzeninin belli sınırlar içerisinde oluşmasına neden olmuştur. İkinci kabul, Türkiye’de demokratik kurumların biçimsel varlığına rağmen, demokrasi söyleminin liberal demokrasinin temel ilkelerini kapsayacak temel bir düzeye dahi erişememiş olduğu ve bundaki temel nedenin, cumhuriyetin kuruluşundan beri varlığını sürdüren, rejime karşı tehdit algısının süregiden varlığı olduğu düşüncesidir. Normal koşullarda demokrasinin temel işleyiş kuralları belirlenmiş olmakla birlikte, rejim kendini tehdit altında hissettiği andan itibaren, sistemin kendini savunmaya başlaması söz konusudur ve bu durumdaki tavırlar da demokrasi ve otoriterlik arasındaki ince çizgiyi belirleyebilmektedir (Dodd, 1988: 20). Türkiye’de var olan rejimin, kuruluşundan itibaren kendini tehdit altında hissetmiş olmasının, 2000’li yıllarda bile demokrasinin temel ilkelerine karşı savunmacı bir politik söylemin geliştirilmesine neden olduğu düşünülmektedir.

Devletin Sınırlanması: Devlet ve Birey Özdeşliği Vurgusu

Türkiye’de, Osmanlı döneminden bu yana bireyin asla kendi başına bir değer olarak kabul görmemiş olması, demokrasinin yurttaş katılımına dayalı ve yine yurttaşların mutluluğunu hedef alan bir değer olarak görülmektense

devleti korumaya ve geliştirmeye dayalı bir sistem olarak görülmesine yol açmıştır (Timur, 1998: 32). Böylece liberal demokrasinin devletin kapasitesinin sınırlanmasının gerekliliğine dair görüşünün içeriği dönüştürülerek, liderlerin konuşmalarında devlet ve birey adeta özdeşleştirilmiştir. Devlet ve bireyin bütünlüğüne dair görüş, üç siyasi partinin liderlerinin miting konuşmalarında da tespit edilebilmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta, böyle bir kaynaşmanın devletin aşırı güçlendiği ve temel karar verici olduğu bir ortama yol açmış olmasıdır. Oysa liberal demokrasi çıkarların farklılığı ve politik alanda savunusu üzerine temellendirilmiştir. Bu anlayışın sürüyor olması, demokrasinin gerçekleştirilebilirliği açısından oldukça sorunlu görünmektedir.

Devlet Bahçeli açısından devletin gücüne dair vurgu, dış tehdit algısı içinde daha da belirginleşmektedir. Bunu yapacak kişi, devletle özdeşleşmiş bulunan liderdir. Ancak lider bu vasıflara sahip değilse, ona devlet adına cevabı verecek olan bir diğer özdeş güç yani halktır. Tanıl Bora'nın (2007) belirttiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yarattığı devlet mitosunun temel öğelerinden biri "merkeziyetçi güçlü devlet geleneğidir." Bu anlayışta devlet, tarihsel olarak milletin içindeki ayrışmalara olduğu gibi (54), dış güçlere de fırsat vermemiş ve bütünlüğünü korumayı başarmıştır. Burada böyle bir anlayışın varlığından söz edilebilir. Devlet Bahçeli 24 Haziran 2011 tarihli İzmir mitinginde şunları söylemektedir:

Dört buçuk yıl devletimizi masalarda küçülttün. Taviz verdin, adına pişkince bir adım önde olma dedin. Teslim oldun, adını aktif dış politika koydun, kazan kazan dedin. İlkesizliği ilerleme, peşkeş çekmeyi ülkeyi pazarlama olarak tanımladın. Boyun eğdin adına diyalog dedin. Küresel taşeronluk yaptın, adına eş başkanlık dedin. Bunlara iç çekmeyin, bunlara iki temmuz günü bir Osmanlı tokadı atın.

Devlet Bahçeli bir devlet mitosunu içinden dış ülkelerle sürdürülen ilişkileri "taviz, teslim olmak" gibi kelimelerle nitelendirmekte, böylece Tayyip Erdoğan'ı ve partisini güçlü devlet mitosunun önündeki bir engel olarak tanımlamaktadır. Bahçeli devletin gücünün azaltılmasına karşı milleti, devletin gücünü korumak konusunda göreve çağırırken ise "Osmanlı tokadı" tabirini kullanmaktadır. Osmanlı Devleti'ne atfedilen güç burada öne çıkmakta, Türkiye Cumhuriyeti devleti tarihsel olarak Osmanlı ile özdeşleştirilirken halk da yurttaşlar topluluğu olarak değil, tıpkı cumhuriyet öncesi dönemde olduğu gibi, devletin bekasının zora girdiği durumlarda ortaya çıkan bir koruyucu güç olarak tanımlanmaktadır. MHP'nin 2011 seçim bildirgesi incelendiğinde de dış güçlere karşı devletin korunmasının gerekliliğini açıkça vurgulayan ve görüşlerimizi destekleyici açıklamaların bulunduğu görülmektedir. Bildirgenin giriş başlığı olarak sunulan ve "çağrı Türkçe okumak" şeklinde adlandırılan bölümde, genel olarak küresel amaçlarına engel olan ülkelerdeki milli kural ve hedefleri yıkmaya dair

politikaları saptanmaktadır. Bu süreç içinde MHP'nin kurulduğu dönemden bu yana olduğu gibi "bugün de küresel tehdidin ülkemizi ve insanlığı nasıl bir akıbete sürüklediğini görmekte ve buna karşı milli tavır ve politikalarımızı geliştirmekteyiz" denmektedir (3).

Devletin sınırsız gücü ve yurttaşın bu güçle özdeşliğine dayalı mitos, hem içeride hem de dışarıdaki güçlü devlet fikriyle uyuşmadığı düşünülen her durumu da kişisel bir meseleye çevirmekte; devletin ve onunla birlikte milletin gururunun kırıldığı vurgulanmaktadır. Devlet Bahçeli 1 Temmuz 2007 tarihli Trabzon mitinginde şunları söylemektedir:

Sermayeyi yabancıya teslim ettin. Mehmetçiği sorguladın, başımıza geçen çuvalı sineye çektin. Irak'a girmemeyi para karşılığı taahhüt ettin. Uluslararası tezgahın kötü aktörü oldun, bölücüleri affettin. Sonra bize isnad ettin. Şehide kelle dedin. Sen istesen de milletçi olamazsın. Zihniyetin buna engel. Bünyen buna karşı. Gel sen boşuna uğraşma, ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol. İktidarın süresince Türk devletinin dinamiklerini ve kurumsal ilişkilerini tahrip ettin. Milletin siyaset ve diplomasi geleneklerini yozlaştırdın. Toplumsal dokumuza, kardeşliğimize ziyadesiyle zarar verdin. Türkiye'nin milli-manevi değerleri üzerinden kışkırtıcılık yaptın. Devletin kuruluş ilkelerini siyasi istismar için tartıştın.

Türkiye'de 2000 sonrası üç seçimden de birinci parti olarak iktidarı elinde bulundurmuş olan AKP'nin lideri Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarında da, milliyetçi bir parti olan MHP'ye benzer şekilde devletin güçlü bir figür olarak öne çıkarıldığı görülmektedir. Gerçekten de, güçlü bir milletin, güçlü bir devleti gerektireceği ve bunun da aynı bakış açısına ve değerlere sahip bir halkla yaratılabileceği fikri Tayyip Erdoğan'ın siyasi bakışında temel bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Tayyip Erdoğan 14 Temmuz 2007 tarihli Ankara mitinginde şunları söylemektedir:

Devletimizin de, Cumhuriyetimizin de, demokrasimizin de, milletimizin de bekası hepimizin aynı bakmasına bağlıdır. Bu ülkenin hiçbir kazanımı diğer kazanımlarından eksiltmez. Türkiye Cumhuriyeti büyük bir devlettir. Türk milleti özgüven sorunu olmayan bir millettir. Kimse, bu milletin özgüvenini yaralamaya çalışmasın. Kimse ihtilaf alanlarında siyaset yapmasın. Kimse bu ülkenin huzur ve kardeşlik iklimini yaralamaktan siyasi çıkarlar ummasın. Kimse, kendi çıkarlarını millete, ülkeye, devlete mal etmesin ve herkes maskesiz olarak milletin karşısına çıksın.

Konuşmada da görüldüğü gibi, Erdoğan'a göre milletin çıkarları ortaktır ve bunlar verili olarak kabul edilmektedir. Liberal çoğulcu demokratik yaklaşımda ise, birey ve grupların kendi çıkarları için mücadele etmeleri esastır. Burada

çıkarların teke indirilmesi ve devletin tek bir çıkar etrafında kurulmuş olduğu algısı, liberal demokratik ilkeler açısından oldukça sorunludur. Başta Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bir devlet olduğu belirtilirken ardından Türk milletinin "özgüven sorunu olmayan bir millet" olarak tanımlanması da onun adeta tek bireymiş gibi ele alındığını düşündürmektedir.

Tayyip Erdoğan "bir olma" durumunu konuşmanın ilerleyen kısmında tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet şeklinde dört maddeyle açıklamaktadır. Erdoğan şunları söylemektedir:

Tek millet dedim. Niye tek millet? Çünkü millet denilen o ülkede yaşayan tüm etnik unsurları kapsar. Türk'ü, Kürt'ü, Arap'ı, Çerkez'i, Gürcü'sü, Abaza'sı, Boşnak'ı, Roman'ı aklınıza ne gelirse hepsiyle tek millet. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı çatısı altında ne yapıyoruz? Toplanıyoruz, bir oluyoruz. Ama ardından bu millete ne lazım? Bayrak, tek bayrak. (...) Tek vatan diyoruz. Yani 780 bin kilometrekareyle tek vatan. Bu vatana ameliyat yaptırmayız, operasyon yaptırmayız. Bu vatan 780 bin kilometrekareyle tek vatan. Dört tek devlet diyoruz. Tek devlet. Devlet içinde devlet asla olmaz, tek devlet. Ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak da dünyada onurlu yerimizi koruduk, koruyoruz ve koruyacağız.

Tayyip Erdoğan'ın konuşmasındaki güçlü devlet vurgusu, milleti içinde yaşayan tüm unsurlarıyla homojen bir yapı olarak görmektedir. Burada Craig Colhoun'u takip ederek (2007) "bir proje olarak milliyetçiliğin" ifade edildiğini görmek mümkündür. Buna göre insanlar ulus olarak algıladıkları topluluğun çıkarını devlete daha çok katılarak koruyacaklardır (8). Tüm kimliklerin içinde eridiği bir devlet, uluslararası alanda çıkarların korunması açısından da çok önemlidir. Ancak milliyetçilik bir değerlendirme biçimi olarak ele alınabilecektir ve bu anlamda milliyetçiliğe ahlaki bir yaptırım gücü de verilmiş olmaktadır (8). Ancak Erdoğan'a göre, özellikle 1980 sonrası Türkiye'de gelişen Kürt sorunu ve terör olayları, bu birleşmeyi engellemiştir. Buna paralel olarak Erdoğan'ın konuşmalarında güvenlik sorunu ve vatana bağlılıkla kurulan ilişki baskın bir yere sahiptir. Tayyip Erdoğan 8 Haziran 2011 tarihli Elazığ mitinginde şöyle demektedir:

BDP'nin Elazığ il Başkanı, Ak Parti Elazığ'da bir kez daha 5-0 yapmasını diyor. Bakın çok enteresan, eğer CHP 1 milletvekili çıkaracaksa oyumuzu CHP'ye verelim diyor. Yok çıkaramayacak, MHP çıkaracaksa oyumuzu MHP'ye verelim diyor. Bu nasıl bir işbirliği, bu nasıl muhabbet Sayın Bahçeli, bu nasıl bir tezgah? Hani siz milliyetçiydiniz, hani nerde kaldı milliyetçiliğiniz? Böyle ilkesizlik, böyle tutarsızlık, böyle samimiyetsizlik olur mu? Ne olacak, Apo'yu ipten bunlar kurtarmadı mı? O zaman idam vardı bu ülkede. Ne oldular? Ecevit, Bahçeli, Yılmaz üçü altına imzayı koydular ve idamını ertelemek suretiyle kaldırdılar.

Konuşmada Milliyetçi Hareket Partisi'nin, Barış ve Demokrasi Partisi'yle yapmış olabileceği varsayılan olası ittifak bile, Recep Tayyip Erdoğan tarafından bir tezgah olarak nitelenmekte, milliyetçiliğin karşısında duran bir hareket olarak görülmektedir. Tayyip Erdoğan'ın konuşmasında ifade edilmesi gereken önemli bir nokta, güçlü devlet ve çıkarları tekleştirilmiş bir milletin varlığına dayalı bir milliyetçilik anlayışıdır. Buradaki milliyetçilik anlayışının, liberal demokrasinin çoğulcu modelinin tersinden okunmasıyla oluşturulduğu düşünülebilir. Çünkü çoğulcu liberal anlayış bir çıkar çoğulluğu içinden konsensüse doğru gitmeye çalışmaktadır; oysa Tayyip Erdoğan baştan homojen bir toplum tasavvur etmekte ve konsensüs çoğulluğun sonucu değil, homojenliğin yapılandırıcısı olmaktadır. Böyle bir homojenlik isteğine olan karşı talepler ise açıkça "devletin bekası"na karşı olarak görülmekte ve "vatana ameliyat yapma isteği" benzetmesiyle dışlanmaktadır.

2000 yılından sonra yapılan üç seçimden de ikinci parti olarak çıkan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP), liberalizme içkin olan çoğulculuğa dair bir sınırlılığa ek olarak, güçlü devlete dair bir ideolojik doğallaştırma içerisinde güçlü devlet figürünü öne çıkararak, bu anlamda liberal demokrasinin sahip olduğu sınırlılığın daha da gerisine düştüğü görülebilmektedir. Deniz Baykal 12 Ekim 2002 tarihli Kayseri Mitingi'nde yaptığı örnek bir konuşmasında şunları söylemektedir: "Türkiye'yi belirsizliğe sürükleyecek, içerde sıkıntı doğuracak, milleti, devleti birbirine düşürecek partilere oy vermeyin". Konuşmada içeride "sıkıntı doğuracak partiler" ifadesinin kullanılması, Baykal'ın topluma bakışındaki homojenlik talebinin izlerini vermektedir. Çünkü liberal demokrasi her şeyden önce, toplumda farklı çıkarlara ait grupların mücadelesine dayanmaktadır. Siyasi partilerin temel işlevinin toplumdaki farklı çıkarların birleştirilmesi olarak basit bir tanımla yapıldığında, bazı siyasi partilerin açıkça "milleti, devleti birbirine düşürecek" olanlar şeklinde ayrıştırılmasının, toplumdaki farklılık taleplerine karşı sınırlı bakışı açıkça gösterir³. Bu durum Gastil'den (1992) hareketle belirttiğimiz, demokratik olan bir söylemin içindeki demokratik olmayan unsurların varlığına dair uyarının önemini de ortaya koymaktadır.⁴

Cumhuriyet Halk Partisi, 2011 genel seçimlerine yeni bir genel başkanla girmiş, eski Genel Başkan Deniz Baykal'ın yerini Kemal Kılıçdaroğlu almıştır. Yeni genel başkanla birlikte, partinin bazı yaklaşımlarının değişmesi de kaçınılmazdır. Kılıçdaroğlu'nun yapmış olduğu konuşmalar incelendiğinde güçlü devlet ve millet özdeşliğinin sürdürüldüğü iddia edilebilir. Kemal Kılıçdaroğlu, Tayyip Erdoğan'ın "askerliği dokuz aya indirekseniz, memleketi kim savunacak?" şeklindeki yorumuna mitinglerinde verdiği cevapla, devlet ve homojen bir millet özdeşliği konusunda CHP'nin geleneksel güvenlik söylemini devam ettirmekte olduğunu düşündürmektedir. Kılıçdaroğlu 8 Haziran 2011 tarihli Kocaeli mitinginde şöyle

yanıt vermektedir: “Recep Bey sen meraklanma bu ülke savunulacak duruma gelirse değil 9 ay, 9 yıl askerlik yapmaya hepimiz razıyız. Çünkü bizde Kuvayi milliye ruhu var, çünkü bizde cumhuriyetin ruhu var, çünkü bizde vatan sevgisi var...” Konuşmada kullanılan Kuvayi Milliye ruhu⁵ benzetmesinin, genel olarak ülkeyi dışarıdaki ve onlara destek olma anlamında içerideki düşmanlara karşı korumaya dair bir gerekliliği öne çıkardığı söylenebilir. Görüşümüz CHP’nin 2011 Genel Seçim Beyannamesi’yle de desteklenmektedir. Bildirgenin ilk sayfasında, ülkedeki demokrasinin ulus devlet-üniter devlet-laik cumhuriyet şeklinde sıralanabilecek üç temelden beslendiği belirtilmekte; toplumsal barışın da bu üç temele bağlı olduğunun altı çizilmektedir. Sonraki cümlelerde ise “ülkemizin bu hassas dengesi, anayasamızın değiştirilemez kuralları tehdit altındadır” şeklinde bir serzenişte bulunmaktadır. Bahsedilen tehdit ise ulusal bütünlüğü hedef alan terör, hükümetin dış politikada sergilediği “teslimiyetçilik” konularına dayandırılmaktadır. Görüldüğü gibi, CHP açısından terör şeklinde ifade edilen iç tehditler ve hükümetin teslimiyetçiliği ile ifade edilen dış tehlikeler CHP açısından ülkenin temel sorunu olarak sunulmaktadır. Seçim bildirgesindeki yorumlar da hesaba katıldığında, CHP’nin geleneksel devlet- millet özdeşliğine dayalı anlayışı sürdürmekte olduğu iddia edilebilecektir.

Türkiye siyaset yelpazesinde üç farklı noktada durdukları iddia edilebilecek üç parti liderinin de, liberal demokrasinin temel bir ilkesi olan devletin sınırlanmasına dair ilkeyi, devlet ve homojen bir millet özdeşliği fikrine dönüştürdükleri iddia edilebilir. Bu durum Türkiye’de demokratik söyleme dair ortak darlığa ilişkin bir fikir verebilmesi açısından oldukça anlamlıdır.⁶

Hukukun Üstünlüğü: Devletin Korunmasına Dair Eğilim

Liberalizm bireyin haklarının, güçlü bir devlete karşı nasıl korunabileceği konusunda uzun bir düşünce geleneğine sahiptir. Burada temel amaç, bireyin özgürlüklerinin kısıtlanmasını önlemektir. Bu sebeple hukukun üstünlüğü ilkesinin temelini egemenin “gücü”nün sınırlandırılması isteği oluşturmaktadır (Maravall ve Przeworski, 2003: 2). Böylece egemen gücün, yani devletin, yurttaşlara karşı keyfi muameleleri de önlenmiş olabilecektir. Bir devletin hukukun üstünlüğü ilkesine uygun davranacağına dair taahhüdü ise, o devletin hukuk devleti olarak adlandırılmasını sağlayacaktır. Bu taahhüt ise konunun anayasa ile güvence altına alınması anlamına gelmektedir. Ancak anayasada bahsettiğimiz ilkelerin teminat altına alınmış olmasının da, her zaman ülkede hukukun üstünlüğünün egemen olduğu anlamına gelmeyeceği bilinmelidir. Ülkede özellikle iktidara elinde tutan ya da iktidara aday olan politik elitlerin hukuk devleti ve hukukun üstünlüğüne dair görüşleri, konunun yaşama geçirilebilmesi bakımından anlamlıdır.

Türkiye’de 2000 sonrası seçim kampanyalarında CHP, MHP ve AKP liderlerinin söylemlerine bakıldığında, genel anlamda hukukun üstünlüğünün devletin keyfi davranışlarının önlenmesinden ziyade, devletin ekonomik zarara uğratılmasının önlenmesi şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Konuşmalarda devletin bireysel özerkliğe karşı yapmış olduğu keyfi tutuklamalar, yasadışı dinlemeler, işkence gibi konularda neredeyse hiç görüş dile getirilmez.

Konuya MHP açısından bakıldığında, MHP’nin hukukun üstünlüğü ile güçlü devlet arasında bir bağlantı kurduğu söylenebilir. Buna göre hukukun üstünlüğü devletin gücünün iç ve dış düşmanlara karşı korunması gibi bir anlam taşımaktadır. Devlet Bahçeli 24 Haziran 2007 İzmir mitinginde şunları söylemektedir:

Katılımcı, çoğulcu, demokratik ve uzlaşmacı bir anlayışla milliyetçilik hayata geçirilecektir. Hukuk devletine her yönüyle işlerlik kazandırılacak, hakkaniyet mutlaka öne çıkarılacaktır. Dayatma, kuşatma ve teslimiyet zincirleri mutlaka kırılacaktır. Asayişsizlik son bulacak, bölücülüğün kökü kazınacak.

Konuşmada görüldüğü gibi, Devlet Bahçeli açısından hukuk devletinin hayata geçirilmesi ikili bir anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki “teslimiyet zincirlerinin kırılması” yani dış düşmanlara karşı güçlü bir devlet, ikincisi ise “bölücülüğün kökünün kazınması” yani içerideki düşmanlara karşı etkin mücadele edecek bir devletin varlığıdır. Konuşmanın başında Bahçeli tarafından ifade edildiği gibi, aslında hem demokrasinin hem de temel unsurlarından biri olan hukukun üstünlüğünün hayata geçirilmesi, milliyetçiliğin hayata geçirilmesi için elzem olarak görülmektedir. Bu anlamda milliyetçilikle uyumlu olmadığı düşünülen hiçbir hakkın da verilmesi veya bu yönde devlet gücünün sınırlanması çok mümkün olamayacaktır.⁷

CHP’nin konuya ilişkin görüşlerine bakıldığında, MHP ile benzer bir duruşta olduğu görülmektedir. Konuşmalarda görüldüğü kadarıyla yasa yolsuzlukların önlenmesi için gereklidir, ancak temel hak ve özgürlüklerin korunması anlamında hukukun üstünlüğü son derece silik kalmaktadır. Burada ekonomik kalkınma ile bağımsızlık arasında kurulan ilişkinin devam ettiği söylenebilir. Deniz Baykal 6 Ekim 2002 tarihli Çorlu Mitingi’nde şunları söylemektedir:

Geçmiş de unutmayacağız. İki milyon kişi işini kaybetti. İki yüz bin işyeri kapandı. İki lokması olanın bir lokması alındı. Türkiye’yi bu hale kim getirdi? Türkiye yedi düvele karşı bağımsızlık savaşı yaptı. Osmanlı’nın borçlarını ödedi. Ne oldu da namerde muhtaç hale geldik. Bunun sorumlusu millet değildir, bunun sorumlusu Ankara’nın çürümüş politikacılarıdır.

Deniz Baykal konuşmasında, ekonomik sorunların nedeni olarak politikacıların yanlış tutumlarını göstermektedir. 2002 genel seçimlerine bir ekonomik kriz sonrasında girildiği düşünüldüğünde, bu konunun seçim kampanyası mitinginde gündeme taşınmış olması son derece normaldir. Hukukun üstünlüğü çerçevesi içerisinde aslında birer devlet memuru olan seçilmişlerin rolünün hukukun emrettiği şekilde davranmak olduğu düşünüldüğünde, ekonomik kalkınmayı sağlamak da onların görevi olarak görülebilir ve bu durum hukukun üstünlüğü ilkesi ile uyumludur. Ancak burada fakirlik tanımlanırken başta Kurtuluş Savaşı'na gönderme yapılması sonrasında ise kullanılan "namerde muhtaç olmak" kelimeleri, konunun hukukun üstünlüğü gibi bir çerçeveden ziyade, daha çok dış güçlere karşı tam bir bağımsızlık kazanabilmek için, ekonomik kalkınmanın mutlak gerekliliğini vurgulayan Kemalist vurguyu akla getirmektedir. Tabii ki bir konunun Kemalizm veya başka bir ideoloji tarafından çeşitli şekillerde algılanıyor olması, onun hukukun üstünlüğü ilkesiyle çelişeceği anlamına gelmez. Ancak CHP'nin 2002 yılı seçim beyannamesinde ekonomik kalkınmanın gerekliliğiyle birlikte vurgulanan ve "kendi kaderimizi, kendimiz tayin edeceğiz" cümlesiyle kristalleştirilen bakış, bildirgenin ilerleyen sayfalarında sürekli olarak "jeopolitik konumumuzun gerekliliği" cümlesinin kullanımıyla dış "güçlere karşı güçlü bir Türkiye" şeklinde özetlenebilecek geleneksel güvenlik söylemiyle kurulan paralelliği gösterebilmektedir. Kurulan bu paralellik, memurların hukuka uygun olmayan davranışları yönündeki bir eleştirinin, miting konuşmalarında daimi olarak ekonomik yolsuzluklarla sınırlı kalması şeklinde bir eğilimi de getirmektedir. Deniz Baykal'ın incelenen hiçbir miting konuşmasında, örneğin memurların haksız ve kanuna aykırı davranışları nedeniyle yurttaşlara karşı işledikleri temel hak ihlallerinin hiç vurgulanmaması, konunun hukukun üstünlüğünden ziyade güçlü bir ekonomi ve güçlü bir devlet arasındaki bağlantıya indirildiği izlenimini kuvvetlendirmektedir. Deniz Baykal 2007 genel seçimlerinde de iktidara talip bir anamuhalefet partisinden beklenmesi son derece doğal olacak şekilde, hükümetin aracılık ettiğini düşündüğü yolsuzlukları sürekli olarak vurgulamıştır. Ancak bu seçimlerde de, hukuk dışı uygulamaların sadece ekonomik yolsuzluklar olarak belirtildiği görülmektedir. Bu durum Deniz Baykal'ın hukukun üstünlüğünü devletin ekonomik bağımsızlığıyla özdeşleştirdiğine dair fikrimizi güçlendirmektedir.

2011 Genel Seçimleri'nde Kemal Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarına bakıldığında, iktidarın var olan hukuk kurallarına duyarsız kaldığı ve yolsuzluğa göz yumduğuna dair eleştirisinin temel bir nokta olarak varlığını sürdürdüğü görülebilmektedir. Ancak burada önceki iki döneme benzer biçimde temel olarak öne çıkarılan konu, ekonomik yolsuzlukların önlenmesi ve devletin zarara uğramasının önüne geçilmesi meselesidir. Kemal Kılıçdaroğlu 11 Haziran 2011 tarihli Ankara Mitingi'nde şunları söylemektedir:

Ben Kayseri Belediyesi'nde çalışan birinin rüşvet topladığını, topladığı defteri kendi el yazısı ile kimden ne kadar rüşvet toplamış gönderdim Başbakan'a. Erdoğan baktı ve cevap verdi: "Rüşvet defterini aldım, altında rüşvet toplayanın imzası yok" diyor. Adım gibi eminim imzası olsa diyecek vallahi "parmak izi yok". Parmak izi olsa, imza sahte, diyecek.

Hukukun üstünlüğü konusunda Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarına bakıldığında, yine ekonomiye dair usulsüzlüklerin temel bir konu olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Ancak buradaki fark, Tayyip Erdoğan'ın yolsuzluklar ve CHP arasında bir bağlantı kurarak, ikili kutuplaşmaya dayalı bir popülist söylem geliştirmesidir. Tayyip Erdoğan 27 Ekim 2002 tarihli Kazlıçeşme mitinginde şunları söylemektedir:

Ak Parti iktidarında, demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti uygulaması lafta değil, uygulamada hayata geçecek... Çok başarılıydırlarsa bunlar, sevsinler başarıyı...1994'te İstanbul bunları çok iyi biliyor. Yağmur için hatırlarsınız, havayı bombalıyorlardı. Bunlar milletin parasını havaya saçmaya alışmışlardır. Baykal'a sesleniyorum bu ülkede CHP zihniyeti olduğu dönemde yokluk, kıtlık, açlık vardır.

Konuşmada Tayyip Erdoğan'ın hukuk devletinin kendisinden önce "lafta yürürlükte olduğunu belirtirken kamu kaynaklarının kullanımındaki hatalarla konuyu desteklemektedir. Tayyip Erdoğan bunlar "milletin parasını havaya saçmaya alışmışlardır" derken kamu kaynaklarının verimli kullanılmadığına dair bir eleştiriye gündeme taşımaktadır. Daha sonra kullandığı "CHP zihniyeti" ifadesiyle de bu yanlışların sadece CHP yönetim dönemiyle özdeşleştirildiği görülmektedir. Bu konuşmanın karşıdaki kitleye kutuplaştırıcı, popülist bir mesaj iletmek amacı taşıdığı açık olmakla birlikte aynı zamanda seçilmişlerin ve diğer devlet memurlarının usulsüzlüklerine karşı bakışta bir darlığı da gösterir niteliktedir. Yolsuzluklar eleştirilirken sadece belli bir siyasi partinin adının zikredilmesi, ki bu parti seçim öncesi iktidar partisi değildir, konuya dair bakışın hukukun üstünlüğüne dayalı bir perspektiften uzak olduğunu düşündürmektedir.

Tayyip Erdoğan daha sonraki miting konuşmalarında devletin bireysel özerkliği ihlal edecek keyfi muameleleri konusunda da görüşlerini dile getirir ve bunlara karşı çıkar. Ancak bu keyfiyet kendi başbakanlık dönemiyle ilgili olmadığı gibi, herhangi sağ bir partinin dönemiyle ilişkili de değildir. Devletin keyfi uygulamalarının merkezi tek parti dönemi olarak görülür ve Tayyip Erdoğan kendisini bunların mücadelecisi olarak sunar.

Tayyip Erdoğan, konuşmalarında devletin yurttaşa karşı keyfi muamelelerini dile getirmekle birlikte bu faaliyetleri CHP dönemi ile özdeşleştirmektedir. Ancak

buradaki göndermenin daha çok dini yasaklar üzerinden gerçekleştirildiği Tayyip Erdoğan'ın başka konuşmalarından anlaşılabilir. Tayyip Erdoğan'ın amacı hukuk devletini geliştirerek, bireyler açısından özgürlüğün sağlanması değil, daha çok önceden yapılmış olan dini yasakların ortadan kaldırılarak bir bakış açısı içerisinden de olsa İslam'ın özgürleştirilmesidir. Tayyip Erdoğan'ın birkaç gün öncesinde 1 Haziran 2011 tarihli Diyarbakır mitinginde yaptığı konuşma, CHP ve dini yasaklar konusunda yaptığı göndermeye dair açık ifadeler içermektedir. Tayyip Erdoğan konuşmada şunları söylemektedir:

Size yasak olan bize de yasaktı. Ahmedi Hani sadece size yasaklanmadı, bize de yasaklandı. Ah değerli kardeşlerim, Necip Fazıl sadece bize değil, size de yasaklandı. Ahıra, depoya çevrilen camiler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eseri oldu bu ülkede. Doğrusu yok zaten, doğrusu yok. Yürüyen yalan, koşan yalan, uçan yalan ne dersiniz deyin. İlmihal kitaplarımızı bu CHP yasakladı. Ah değerli kardeşlerim, sadece sizin sesiniz değil, hepimizin sesi kısıldı (...) Kürt sorununun patenti CHP'ye aittir. Değerli kardeşlerim Kürt sorununu müsebbibi CHP'dir. Kürt kardeşlerimin yaşadığı kaynağı bizzat CHP'dir. İşte şu anda elimde Ahmed'i Hani'nin Mem'u Zin'i var. Bu CHP'nin Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onayı yasaklanmıştır.

Görüldüğü kadarıyla Tayyip Erdoğan işkence konusuna eğilen tek parti olmakla birlikte, o da işkenceyi tamamen İslam dinine dair yasaklar olarak sunmaktadır. Lidere göre bu yasakların etkisi o kadar büyüktür ki, Türkiye'deki Kürt sorunu bile bu yasaklamalara ve "işkencelere" bir tepki olarak doğmuştur. Konuların tamamen geçmişe dönük göndermelerle ve tek bir gruba yapılan muamelelerle dile getirilmesi, Tayyip Erdoğan'ın devletin keyfi muamelelerine karşı bir hukuk devleti tasavvuruna sahip olduğunu söylemeyi son derece güçleştirmektedir. Erdoğan'ın yakın tarihe dair uygulamalardan hiç bahsetmemesi de, konunun Türk siyasetindeki iki blok arasındaki bir ideolojik kutuplaşmanın devam ettirilmesinden başka bir anlam taşımadığı hissini kuvvetlendirir.

Seçimler ve Politik Rekabet Özgürlüğü: Oy Kullanma Hakkının Vurgulanması

Kararların kolektif olarak alınması anlamındaki bir 'çoğunluk kuralı' liberal demokrasinin temel kuralı olarak göze çarpmaktadır. Ancak en minimal tanımda bile demokrasi bu çoğunluk kuralından fazlasıdır. Çünkü kararları alacak kişilerin seçiminde gerçek alternatifler ve bunlar arasında seçim yapabilmenin koşulları gereklidir. Bu koşulların gerçekleşmesi içinse temel haklar garanti altına alınmış olmalıdır (Bobbio, 1987: 25). Bu hakların garantiye alınmış olması içinse düşünce, toplanma ve ifade özgürlüğü gibi haklar sağlam temellere oturmuş olmalıdır. Ancak yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, temel hak ve özgürlükler Türkiye'de ne iktidar ne de muhalefet tarafından fazla ciddiye alınmamaktadır ki bu durum da hakların başka eylemlerle yer değiştirmesi anlamı taşımaktadır.

Şöyle ki, Türkiye’de bahsettiğimiz düşünce, toplanma ve ifade etme önündeki sınırlılıklar, bu hakların seçimlerde oy kullanma hakkıyla yer değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Bir başka ifadeyle, Türkiye’de politik elitler bahsedilen haklara karşı olumsuz tavırlarını güçlendirdikçe, karşılığında yurttaşların oy verme hakkını daha çok öne çıkarmaktadırlar. Ancak oy verme hakkının tek başına, demokrasinin temeli olarak sunulması, demokratik yapının biçimsel bir gereklilikler zincirinden öteye gitmesini zorlaştırmaktadır.

Türkiye’de 2000 sonrası genel seçimlerde konuşmalarını incelediğimiz üç lider de seçimleri yurttaşlar açısından siyasete katılımın en temel aracı olarak görmektedirler. Seçimler bazen hesap verilebilirlik ilkesi, bazen temel hak ve özgürlükler gibi konularla yer değiştirebilmekte ve bu hakların yurttaşlarca icrası liderler tarafından oy verme eylemine indirgenmektedir. Tüm liderlerin demokrasiye bakışındaki bu kısıtlılık hem Türkiye’de demokrasinin en minimal tanımın bile altında kalacak şekilde dar algılandığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Recep Tayyip Erdoğan’a göre seçim, milletin yönetenlerin sicilini doldurması anlamına gelmektedir. Yönetim süreçlerine katılmaları konusunda hiçbir somut aracın olmadığı bir ortamda halk, seçim mitinglerine bakarak karşıdaki lider ve partinin sicilini doldurmaya hak kazanmaktadır. Tayyip Erdoğan 12 Temmuz 2007 tarihli Muğla mitinginde şöyle demektedir:

Seçim demek kavga demek değildir. Bizim sicilimizi millet dolduracak. Milletin şahitliğine gidiyoruz. Milletimiz karnemizi dolduracak. Seçim demek, sandık demek kavga demek değildir. (...) Bakınız biz, sicilimizi, çalışma karnemizi milletimizin önüne getiriyoruz. Şehir şehir ne yaptığımızı, hangi projeleri hayata geçirdiğimizi anlatıyoruz.

Görüldüğü gibi halk, iktidarda olan partinin politikalarına duyduğu güveni veya rahatsızlığı verdiği oylarla değerlendirecektir. Böyle olunca, çoğunluğa sahip olmanın yapılan tüm politikaları meşrulaştırıcı bir işleve büründürdüğü de görülebilir. Yurttaşların iki seçim arası dönemde ise politikalara ilişkin tavırlarını gösterebilecekleri hiçbir araç sunulmaz. Tayyip Erdoğan’ın konuşmalarında neredeyse demokrasinin tüm ilkelerinin yerini alan seçimlerin yurttaşların özgür irade beyanı olarak da görülmediği anlaşılmaktadır. Yurttaş sürekli olarak kendini bir noktada konumlandırmaya zorlanmaktadır. Tayyip Erdoğan oyların önemini bu şekilde belirttikten sonra, miting yapılan il başta olmak üzere iki dönemlik iktidarı döneminde yaptığı hizmetlerden, 2011 yılı seçim konuşmalarında “eli boş gelmedik” diyerek bahsetmekte ve bu hizmetlerin devam edeceğini vurgulamaktadır. Yani halk oyunu AKP’ye vererek aslında hem kendini kötü yönetimlerden koruduğu gibi, “eli boş gelmeyen” ve “halkın

rızasından” başka bir şey düşünmeyen bir yönetim altında huzur ve refah içinde yaşamış olacaktır.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ise, halkın oylarını isterken laik devletin korunması ve Kurtuluş Savaşı’na yapılan göndermelerden yararlanmaktadır. Deniz Baykal, cumhuriyetin kurulmasında önemli kararların verildiği 4 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi ile 22 Temmuz 2007 genel seçimlerini mukayese etmektedir. Buna göre verilen oylar herhangi bir parti için yapılacak tercih değildir, cumhuriyeti kurmuş olan Sivas Kongresi’ndekine benzer biçimde, ama bu kez onu korumak adına eylemde bulunmuş olmaktır. Bir kere seçildikten sonra hesap soracak güç CHP’dir. Bunun dışında yapılacak tercihlerin çok büyük sonuçları olacaktır ve vebali de seçmenlerin boynunadır. Deniz Baykal 7 Temmuz 2007 tarihli Adıyaman mitinginde şunları söylemiştir: “Oyunuzun kıymetini bilin sevgili Adıyamanlılar. Aman ha oyunuzun kıymetinin bilin. Büyük vebali var, büyük sorumluluğu var. Öyle bir istikamete Türkiye’yi sokabilirler ki, önümüzde büyük sıkıntılar çıkar. Büyük çekişmeler içine girilir.” Yönetime katılımda oy verme dışında hakka sahip olmayan yurttaşlar, oylarına sahip çıkamamak durumunda en azından manevi anlamda tüm vebali sırtlanacaklardır.

Kemal Kılıçdaroğlu’nun konuşmalarında da, oya verilen değer adeta kutsal bir niteliğe bürünür ve Türkiye’de demokrasinin yuttaşlarca tesisinin tek yolu olarak oy vermek gösterilir. Sistemle hesaplaşacak yorumlardan kaçılmaktadır, öyle ki halkın devrimi bile seçimle gerçekleştirilecektir. Kılıçdaroğlu 9 Haziran 2011 tarihli Manisa mitinginde şunları söylemektedir: “Sizinle beraber halkın devrimini gerçekleştireceğiz. Halkın tercihlerine de inanıyoruz. Manisa’da bir devrim yaptık, ön seçim yaptık. Sıralamayı siz yaptınız şimdi onlar, sizin çocuklarınız, sizden oy istiyor.”

Devletçi Bahçeli’nin konuşmalarında da oy vermek yurttaşların demokrasideki yegane rolü olarak görülür. 15 Haziran 2007 tarihli Antalya mitinginde Devlet Bahçeli, oy kullanmayı “vatan ve namus borcu” olarak açıkça nitelemektedir. Çünkü seçimler, Devlet Bahçeli açısından ülkenin birliğini sağlayacak temel bir araçtır. Ayrıca ekonomik kalkınmanın demokrasiye verilen anlamla ilişkisi de temeldir. Devlet Bahçeli 4 Haziran 2011 tarihli konuşmasında şunları söylemektedir: “Yaklaşan seçimin ülkemizin birliğine, milletimizin dirliğine, insanımızın refahına katkılar sağlamasını, demokratik, medeni ve ahlaki bir rekabet içinde geçmesini diliyorum.” Görüldüğü gibi oyun anlamı, devletin birliğini sağlamak kadar büyüktür. Yurttaş hangi partiye oy vereceğini belirlerken, devletini korumayı da düşünmek zorundadır. Bu anlayış içinde yurttaşların politik rekabet özgürlüğü de silikleşmekte, oy kullanmayla yer değiştirmektedir.

Hesap Verilebilirlik: Görünür Olma Düşüncesi

Hesap verilebilirlik, liberal demokrasinin iktidar ve birey özerkliği arasında kurmaya çalıştığı sınırları korumaya yönelik temel ilkelerden biridir. İki seçim arasında kalan sürede iktidarın yaptıklarının hesabını verebilmesi ve politikalarında yukarıda bahsetmeye çalıştığımız ilkelerin dışına çıkmamış olduğunu sürekli olarak kanıtlamasının yolu, işler bir hesap verilebilirlik mekanizmasının gelişmiş olmasından geçmektedir. Hesap verilebilirlik mekanizmasının gelişmiş olması ise, iktidarın sürekli olarak görünür olması değil, politikalarının oluşum ve uygulanma sürecinde aleniyet ilkesine uygun davranması şeklinde olacaktır. Aleniyet ilkesinin ihlali, ya da görünürlüğün aleniyet ilkesi ile yer değiştirmesi gibi bir durumda, iktidarın hesap verilebilirliği de son derece kısıtlı bir düzeye indirgenmiş olacaktır. Bunun doğal sonucu, iktidarın var olan bir çoğunluk oyunu referans alarak, demokrasinin temel ilkelerine dair sınırları aşındırmak, ancak bu faaliyetlerini de bir görünürlük içerisinde meşrulaştırabilmek olabilecektir.

Türkiye demokrasisine bakıldığında, çoğulcu bir bakıştan ziyade çoğunlukçu bir yaklaşımın politikaların meşrulaştırılmasında kullanıldığını daha önce belirtmiştik. Bu noktada çoğunluk ilkesi ile birlikte, liderin kişiliğine dayalı bir görünürlüğün özellikle seçimler özelinde hesap verilebilirlik mekanizmasıyla yer değiştirdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Türkiye’de 2000 sonrası genel seçimlerinde miting konuşmalarını incelediğimiz üç lider de miting esnasında halkın karşısında maddi olarak duruşlarını, hesap verilebilirliğin bir göstergesi, yine aynı şekilde maddi varlıklarını iktidar partisinden hesap sormaya dayalı gücün kanıtı olarak sunmuşlardır. Ancak hesap sormanın önündeki tek engel, oy çoğunluğunu sağlamak olarak sunulmuş; bu amaçla da halktan oy istenmiştir. Burada iki tespit yapabilmek mümkündür: İlk olarak görünür olmak, hesap verebilir/sorabilir olmakla yer değiştirmiş, burada tüm yetki ise lidere atfedilmiştir. İkinci olarak halkın hesap sorma ve liderlerin de hesap vermeye ilişkin hak ve sorumlulukları sadece oy kullanmakla sınırlandırılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz hukukun üstünlüğünden, temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasına dek liberal demokrasinin korumaya çalıştığı pek çok ilkenin, böyle bir hesap verilebilirlik mekanizması ile birlikte son derece tali konular olarak konumlandırılmasının da meşrulaştırıldığı söylenebilir. Çünkü sonuçta sadece seçimlere indirgenen bir hesap verilebilirlik mekanizması, iki seçim arasındaki tüm politikaların da sorgulanamaz olmasına yol açmaktadır. Burada ilginç olan, sadece incelediğimiz üç seçimden de iktidar partisi olarak çıkan AKP liderinin değil, muhalefet partisi olarak parlamentoda bulunan MHP ve CHP liderlerinin de aynı bakışa sahip olması ve hesap vermeyi/sormayı sadece seçime indirgemeyi kabullenmiş olmalarıdır. Bu durum Türkiye’de liberal demokrasinin temel ilkelerinin bile son derece kısıtlı bir çerçeve içinde uygulanabilir olduğuna dair de temel bir gösterge niteliğindedir.

Tayyip Erdoğan'ın konuyla ilgili konuşmaları incelendiğinde, iktidara aday olduğu ilk seçimler olan 2002 genel seçiminde, bir önceki dönem iktidar olmuş partilerden hesap sormak için halktan oy istediği görülmektedir. Tayyip Erdoğan 12 Ekim 2002 Bolu Gerede mitinginde şunları söylemektedir: "Hani Demirağlarla örecektik Türkiye'yi, ne oldu? Kuru kuruya 10 yıl marşını söylemekle Türkiye demir ağlarla örülmüyor. Bu iş icraat ister, lafla olmaz. Şu hortumcular var ya, şunların hortumlarını kesin, o anda bu biter." Tayyip Erdoğan konuşmasının ilerleyen kısmında da kendisine projelerini gerçekleştirmek için nereden kaynak bulacağını sorduklarını belirttikten sonra "Hortumlardan, yolsuzluklardan keserek kaynak aktaracağız" ifadesini kullanır. Erdoğan'ın konuşmasında yolsuzlukları kesme amacının projelerine kaynak bulmak olduğu dile getirilmektedir. Kaynak yaratma konusunda yolsuzluklarla savaşmak çok önemli ve doğru bir politika olsa da, liderin sorumluların cezalandırılmasından ziyade, kendinden önceki partilerin eleştirisi yönünde konuşmasını kurması, liderin hesap verilebilirlik mekanizmasına olan bakışına dair soru işaretlerini beraberinde getirebilecektir. Erdoğan yolsuzluklardan hesap sorma ve onların önüne geçmenin yolunu ise, onların "hortumlarını kesmek" metaforuyla açıklamaktadır. Kendisinden önceki iktidarlar için "hortumcular" gibi ağır bir benzetme kullanan Erdoğan'ın, böylesine ağır bir yolsuzluk eleştirisine dair hesap sorma konusunda "hortumlarını kesin" şeklinde bir benzetmeye başvurması ve sonrasında konuya dair hiçbir açıklama getirmemesi konuya bakışındaki darlığa dair ipuçları verebilmektedir. Tabii ki bu benzetme pek çok anlama gelebilir, ki bunların içinde hukuk yoluyla yolsuzlukları da önlemenin de olduğu düşünülebilir. Miting konuşmaları gibi söze dayalı bir mecrada bu konunun ayrıntılandırılmayacağı da iddia edilebilir. Ancak lider hiçbir miting konuşmasında böyle bir konuya değinmediği gibi, partinin 2002 Genel Seçim Beyannamesinde de, hesap sorma mekanizmasının önemli bir aracı olan soru önergesi gibi yöntemlerle güçlendirilmiş meclis içi muhalefet; ya da seçilmişlerin hukuki sorumluluklarına dair bir görüşe yer verilmez. Beyannamede yapılan demokrasi tanımı seçimlerin temel rolü vurgulandıktan sonra, "demokrasi millete hizmet için yapılan bir siyasi yarış ve hoşgörü rejimidir" (11) denilerek; partinin açıkça Schumpeterci bir bakış içerisinde demokrasiyi rekabet eden elitlerin periyodik seçimi olarak algıladığı vurgulanmaktadır. Böyle bir demokrasi algısı içerisinde hesap sormanın da kurumsal mekanizmalar olarak algılanabileceğini söylemek zordur.

Tayyip Erdoğan 2002 seçimlerinden sonra iktidara gelmiş ve diğer iki seçimden iktidar olarak çıkmıştır. Dolayısıyla 2002'den sonra var olan iktidarlardan hesap sorma söylemi, kendi partisinin politikalarına dair hesap verme şeklinde değişmiştir. Tayyip Erdoğan, partisinin politikaları adına hesap verme rolünü

partinin lideri olarak kendisine vermekte, bunun yerini ise seçim mitingleri olarak işaretlemektedir. 6 Temmuz 2007 tarihli Samsun'da yaptığı miting konuşmasında Tayyip Erdoğan durumu şöyle ifade etmektedir: "Samsun meydanında sizlerin karşınıza da hesap vermeye hazır, gözlerinizin içine bakabilecek güvene, özgüvene sahip olarak çıkıyorum." Görüldüğü gibi, Tayyip Erdoğan'ın miting meydanındaki maddi varlığı, bir "özgüven" olarak sunulmakta, hesap verilebilirlik mekanizması ise "halkın gözlerinin içine bakabilecek özgüvene sahip olmakla" eşleştirilmektedir.

CHP lideri Deniz Baykal açısından hem 2002 hem de 2007 genel seçimlerinde vurgulanan temel bir konu, dokunulmazlıkların kaldırılması konusudur. Deniz Baykal dokunulmazlıkların kaldırılması konusunu hesap verilebilirliğin önündeki temel bir engel olarak görmektedir. Deniz Baykal 28 Ekim 2002 tarihli Muğla mitinginde şunları söylemektedir: "Biz dokunulmazlığı kaldıracağımızı söylüyoruz. Çünkü alnımız ak. Çiğ yemedik, bozuk yemedik, karnımız ağrıyıyor. Başkaları çiğ, bozuk yediler karın ağrıyor öyle mi? Karınları ağrıyorsa neden iktidara gelmeye kalkışıyorlar, hastaneye gitsinler." Bilindiği gibi Türkiye'de milletvekili dokunulmazlığı, Batı'dakinin aksine sadece düşünce ve ifadeye yönelik eylemlerini değil, vekillerin neredeyse tüm eylemlerini kapsamaktadır. Deniz Baykal bu durumun, politikacıların şahsi olarak devlet gücünü kullanarak yolsuzluk yapmalarındaki temel bir nokta olarak görür. Bu noktada liderin görüşleri son derece yerindedir. Ancak Deniz Baykal'ın hesap verilebilirliği, iktidarda olanlara dair genel bir ilke olarak görmektense, bireysel politikacılar üzerinden vurgulaması, hesap verilebilirliğe dair dar bakışı akla getirmektedir. Baykal'ın konuşmalarında dokunulmazlığın halka yönetsel eylemleriyle ilgili konularda hesap vermekten ziyade, milletvekillerinin kamuoyunda da yoğun tenkit alan davranışlarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Amaç, milletvekilinin kamu düzeninin bozucu davranışlarından dolayı mahkeme önüne çıkabilmesi gibi dar bir anlama ilişkindir. Deniz Baykal konuşmasının ilerleyen kısımlarında şöyle demektedir:

Milletvekili bugün isterse hostes tokatlıyor, isterse polis tokatlıyor, isterse kirasının ödemiyor, isterse ona buna efelik yapıyor, suç işliyor, olay çıkarıyor ayrıca tabii o iki yüz dosyada olduğu gibi her türlü utanç verici suçu işliyor ama kimse hesap soramıyor. Bunu değiştireceğiz. Milletvekili milletvekiline saygı gösterecek. Milletine caka satamayacak. Dayak atamayacak. Tokat atamayacak. Atarsa gidecek mahkemede hesabını verecek.

Konuşmada da görüldüğü gibi, Deniz Baykal dokunulmazlık ve demokrasi arasında kurduğu ilişkiyi, tamamen milletvekillerinin bireysel eylemleri üzerinden ele almaktadır. Milletvekilinin birey olarak kanun önünde hesap

verebilir olması, kuşkusuz demokratik bir toplumsal yapı açısından anlamlıdır; ancak burada lider iktidarın politikalarına dair yurttaşlara karşı sorumlu olması anlamında bir hesap verilebilirlikten bahsetmemektedir. Partinin hem 2002 hem 2007 seçim beyannameleri incelendiğinde de, Deniz Baykal'ın miting konuşmalarında belirttiği milletvekili dokunulmazlıkların ötesinde bir kurumsal hesap verilebilirlik mekanizması arayışına gidilmediği görülmektedir. Bildirgelerde dokunulmazlıklar ekonomik yolsuzlukların ortadan kaldırılması için bir amaç olarak ortaya konmaktadır.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2011 Genel Seçimleri'nde yaptığı miting konuşmalarında da hesap verilebilirliğe dair geniş bir bakış açısının geliştirilmeyip, benzer vurguların ortaya konmaya devam edildiği görülmektedir. Temel olarak Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarında da hesap verilebilirlik mekanizması olarak seçimler kabul edilmekte ve hesap verilebilirliğin kurumsallaştırılmasına dair bir çözüm önerilmezken, hesap verme mekanizması liderin şahsında adeta kurumsallaştırılmaktadır. Kemal Kılıçdaroğlu 10 Haziran tarihli Zonguldak mitinginde şöyle demektedir: "Recep Bey'in ezberini bozdum. Kimyasını bozdum. Ama ne yazık ki ağzı bozuldu. Onun için söylüyorum. Yetki verirsiniz, güç verirsiniz, size sözüm var, dişlerini sökeceğim." Görüldüğü gibi hesap sormaya dair güç ve karizma sadece liderde bulunan bir özellikken, bu yetkiyi ona verme rolü ise halka bırakılmaktadır. Kullanılan "dişini sökmek" terimi de geleneksel olarak güçlü olanın haksızlıkların hesabını soracağı bir ortamı ifade etmektedir. Parlamento üyelerinin veya diğer hesap verme mekanizmalarının sadece bir liderin gücü etrafından eritilmiş olduğu iddia edilebilecektir.

Miting konuşmaları incelediğimiz üçüncü lider olan Devlet Bahçeli de, hesap verme ve seçimler arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Burada hesap vermenin konu edilmesi, bir demokratik ilkedен ziyade, sadece bir muhalefet aracı olarak kullanılmaktadır. Devlet Bahçeli 24 Haziran 2007 İzmir mitinginde şunları söylemektedir:

Kapkaççı 4.5 yıldır sokaklarda, evlerde. Senin iktidarın bunların iktidarı oldu. Arsıza uğursuza seninle gün doğdu. Memleketin ve başbakanın hali budur. AKP'nin ve Başbakanın hali budur. Şimdi hesap verme günü geldi yaklaştı. Ve aziz İzmirli vatandaşlarım bu hesabı Milliyetçi Harekete vereceğiniz oylarla siz soracaksınız.

Devlet Bahçeli, hesap sormayı bozulmuş toplumsal düzenin telafi edecek kendi iktidarına oy istemek için bir araç olarak görmektedir. Burada toplumdaki ahlaki çöküntüye karşı, baskıcı devlet mekanizmasını çözüm olarak gösteren yeni muhafazakar düşünce yapısını görmek mümkündür. Devlet Bahçeli açısından, iktidarın hesap vermesi gereken konu, toplumda olduğu varsayılan

ahlaki çöküntüden kaynaklanmaktadır. Bu çöküntüyü engelleyemeyen iktidar mekanizmasından hesap sormanın yolu ise seçimlerden geçmektedir. Ancak Devlet Bahçeli iktidarın yarattığını iddia ettiği bu bozuk ortama karşılık, iktidar partisine karşı seçim dışında herhangi bir hesap verme mekanizmasını işaret etmemektedir. Kuşkusuz düzenli ve serbest seçimler, liberal demokraside temel bir hesap verme mekanizmasıdır; ancak iki seçim arası dönemde iktidarın politikalarına dair herhangi bir kurumsal mekanizmanın işletilmesinin veya iktidar tarafından işletilmesine izin verilmiyorsa bunun gerekliliğine dair bir eleştirinin getirilmemesi, partinin olası iktidarında da, hesap verilebilirlik olarak sadece seçim mekanizmasını tanıyacağını düşündürebilecektir. Nitekim partinin seçim bildirgelerinde, kötü yönetim sonucu sokaklarda artan şiddetin telafisi polis gücünün artırılması ve gezici polis gibi yeni kuvvetlerin tesisiyle düşünülmektedir. Ancak hiçbir kurumsal hesap verme mekanizmasının önerilmediği bir durumda, örneğin yaratılan bu polis gücünün hukuka aykırı kullanılmasına dair de herhangi bir geri döndürücü politika izlenemeyecek ve bir sonraki seçimlerin gelmesi beklenmek gerekebilecektir. Devlet Bahçeli'nin görüşleri 2011 genel seçimlerinde de aynı şekilde devam etmektedir. Devlet Bahçeli 29 Mayıs 2011 tarihli İstanbul mitinginde AKP dönemini "sürdürebilir bir yağma düzeni ve hesap vermekten uzak bozuk yapı" olarak nitelendirmektedir. Ancak yine iktidarın kötü kullanımından kaynaklı olduğu iddia edilen bu bozuk yapıyla mücadele etmek açısından ise hiçbir mekanizma önerilmemektedir. Böyle olunca halk açısından, yolsuz bir yönetimden kurtulmanın temel yolu seçimlerde doğru karar vermeye indirgenmiş olmaktadır.

Sonuç

Türkiye 1946 yılında çok partili rejime geçmiş ve o dönemden bu yana, darbelerle yapılan kesintiler hariç tutulursa, temsili demokratik yapıyı sürdürmüştür. Ülkenin temsili demokrasilerin küresel olarak yayılmaya başladığı dönem olan 20. yüzyılın ikinci yarısında fiilen geçmiş olması kuşkusuz tesadüf değildir. Ülke sınırları dışarısında temsili demokratik sistemin kazandığı güç, uluslararası alanda demokrasiyi geçer akçe haline getirmiş ve Türkiye de bu sürece duyarsız kalamamıştır. Ancak çok partili temsili sisteme bu hızlı ve biraz da zorunlu geçiş, Türkiye'nin demokrasiyle olan ilişkisinde çeşitli etkiler yaratmıştır.

Bu çalışmada iddia edilen; demokrasiye hızlı geçişin, 1950'lerden itibaren söylemsel olarak demokrasinin görünürlüğünü arttırmış olmasına rağmen, ilkesel düzeyde demokrasinin işleyişinde belli sorunların var olduğu ve bu eğilimin günümüze dek sürdüğü yönündedir. Türkiye siyasetinde liberal demokrasi araçsallaştırılmış, hem ulusal hem de ulusal düzeyde politikaların meşrulaştırılması açısından iktidarlar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu araçsallaştırma ise demokrasi ile ekonomik kalkınma arasındaki sınırın

bulanıklaşmasına ve de birbiri ile yer değiştirebilmesine yol açmıştır. Hal böyle olunca demokrasinin temel ilkeleri de görünürlüğünü korumaya devam etmiş; ancak bu unsurların normatif anlamları daraltılarak söylemde var olmaya devam ettikleri görülmüştür.

Çalışmada demokrasiye dair bakıştaki bu darlığın, bir parti veya siyasi görüş özelinde değil, tüm merkez partileri kapsayacak şekilde yayılmış olduğu iddia edilmiştir. Bu amaçla siyasi yelpazede farklı yerlerde duran üç ayrı siyasi parti liderinin konuşmaları çalışmada incelenmiş ve sonuçta demokratik ilkelere bakışta, bazen neredeyse birbirinin yerini alan veya tamamlayan yaklaşımların varlığı ortaya konulmuştur. Yapılan analizde demokrasinin temel ilkelerinden olan devletin sınırlanması konusunun, Türk siyasetinde devlet ve bireyi özdeşleştiren bir anlayış içerisinde varlık bulduğu görülmüştür. Böylece bireyin devlete karşı her hak iddiası bu özdeşlik içinde boğulmaya çalışılmış ve bu durum da demokratik çerçeve içerisinde sunulmaya devam edebilmiştir. Diğer bir demokratik ilke olan hukukun üstünlüğü ise, bireyin güçlü bir iktidar mekanizması karşısında korunması olarak değil, devletin varlığının her şartta korunması olarak ele alınmıştır. Demokrasinin diğer bir temel ilkesi olan seçimler ve politik rekabet özgürlüğü ise, seçmenlerin oy kullanma hakkı ile sınırlanmıştır. Böyle olunca yurttaş veya grupların politik alandaki mücadelesi son derece sınırlanabilmektedir. Son olarak iktidarın, özellikle iki seçim arası dönemdeki faaliyetlerinin yurttaşların temel haklarına dair bir sınırlama getirmemesinin garantisi olarak düşünülebilecek olan hesap verilebilirlik mekanizması ise, bizzat liderin maddi varlığı ile özdeşleştirilmiştir. Yani liderin seçim kampanyası özelinde miting meydanlarında varlık göstermesi, hesap verilebilirliğin garantisi olarak sunulmuştur.

Demokratik ilkelerin kavranışındaki tüm partileri kapsayan ortak darlık, 2000 sonrası Türkiye siyasetinde hem iktidar partisinin eylemlerinde demokratik meşruiyetin aranması gerekliliğini sınırlamış hem de etkin bir muhalefetin varlığını ciddi anlamda yok etmiştir. Böylece Türkiye’de iktidar ve muhalefet arasındaki ilişki, daha çok iktidarı elinde bulundurma gücü ve bu güce kavuşma arzusu arasında sıkışmıştır. Yurttaşlar açısından demokratik alanın genişletilmesi ise bir gündem olarak siyasi söylemde fazla yer bulamamıştır. Sonuç olarak siyasetin yurttaşlar açısından bir kutuplaşma ve gündelik çıkarlarını gerçekleştirme yeri olarak algılanabilecek bir noktaya doğru gidildiği düşünülebilir. Bu durumun değişmesi ve yurttaşların demokratik siyasette etkin rol alabilmeleri, öncelikle Türkiye’de etkin olan siyasi partilerin demokrasiye bakışlarındaki genişleme olmalıdır. Şu halde ise demokrasi, sadece iktidarın el değiştirdiği ancak politikaların temelde benzerlik gösterdiği bir noktada durmaya devam edecektir.

Sonnotlar

¹ Türkiye’de demokrasiye dair literatüre bakıldığında, demokrasiye yaklaşımın biçimsel düzeyde kalmasında temel neden olarak, liberal demokrasiyle uyumayacak çeşitli geleneksel eğilimlerin süregiden varlığının gösterildiği görülebilmektedir. Bu bağlamda kimi çalışmalar liberalizmin ekonomik boyutunun öne çıkarılarak, siyasi hakları kapsayan siyasal boyutunun göz ardı edildiğini savunmuşlardır (Çavdar, 1982; Keyder, 1998; Köker, 2008). Ayrıca güçlü devlet geleneğinin yurttaşların demokratik kapasitelerinin geliştirilmesinde oynadığı negatif rol (Heper, 2012; Bora, 2007) ve sivil toplumun zayıflığı (Uğur, 1998; Can, 2007); Kemalizmin halkçılık başta olmak üzere temel ilkelerinin bazılarının toplumda farklı çıkarların dillendirilmesi önünde yarattığı negatif etki (Çelik, 2002; Karaömerlioğlu, 2009); korporatizm gibi Türkiye siyasetinde etkili olmuş diğer ideolojilerin yarattığı olumsuz etki (Parla, 1989; Kansu, 2009); gibi pek çok nokta çeşitli çalışmalar tarafından ortaya konmuştur. Çalışmamızın sınırlılıkları gereği bahsettiğimiz bu daraltıcı etkiler, Türkiye’de liberalizmin araçsalcı yorumu başlığı altında kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

² Hukuk kurallarının temel özellikleri genel, kamusal olarak ilan edilmiş, geriye doğru işlemeyen, açık ve anlaşılır, mantıksal açıdan tutarlı, uygulanabilir olmaktadır (Maravall ve Przeworski, 2003: 1).

³ CHP’nin 2002 Seçim bildirgesi incelendiğinde de demokrasinin bir homojen toplum üzerinde geliştirilmesi isteği izlenebilmektedir. Beyannamenin demokrasi başlığı altında herkesin kimliğine, etnik kökenine, dini inancına ve ana diline saygılı olduğu (84) açıkça vurgulanır. Ancak bildirmede sosyal devlet başlığı incelendiğinde, farklı kimliklere saygılı olmaya dair demokratik tanımlamaya rağmen, kültür ve sanat ortamı ile eğitimde anadil olarak sadece Türkçe’nin korunup destekleneceği açıkça vurgulanmaktadır (78). Böyle bir bakış açısı içerisinde, demokrasinin bir gereklilik olarak kabul edilmekle birlikte, hitap edeceği toplumun açıkça homojen bir yapı olarak görüldüğü iddia edilebilir.

⁴ Bu noktada belirtilmesi gereken, Deniz Baykal’ın konuşmalarında görülen çoğulculuk vurgusunun aslında belli bir oranda homojenlik talebine dayanıyor olmasının, liberalizme içkin olan çoğulculuğa dair sınırlamaya da dayanıyor olmasıdır. Liberal demokrasinin farklı çıkarlara sahip grupların yarışması anlamında desteklediği çoğulculuk, hem bu temsili ulus devlet sınırları içerisinde kalması anlamında fiziki sınırlara, hem de siyasal karar alma süreçlerine katılan bireylerin “ulusal kültür” içinde tanımlanan bir türdeşliğe sahip olmaları anlamında sembolik sınırlara sahiptir. Böylece çoğulculuğun buradaki sınırı, ekonomik çıkar kavramıyla belirlenmekte ve kültürel farklılıkların siyasal alana yansıtılmasını engellemektedir (Köker, 2005a: 12). Konuşmada Deniz Baykal’ın bir siyasi partinin varlığı ile güvenlik söylemi arasında kurduğu paralellik, liberal demokrasiye içkin olan sınırlamanın da ötesine geçtiğini gösterebilmektedir.

⁵ Bilindiği gibi Kuvayi Milliye Mondros Mütarekesi’nden sonra, Yunan, İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere çeşitli yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu’na ait Anadolu’daki toprakları işgal etmeleri sonucunda ortaya çıkmış bir direniş hareketidir.

Konuşmada "Kuvayi Milliye Ruh" kavramının kullanılması, dış tehditlere karşı bir arada mücadele edebilecek bir kapasite ve birliği ima etmektedir. Çünkü Kuvayi Milliye Hareketi'nde aslanan Anadolu insanının, yabancı kuvvetlere karşı ortak olarak mücadele etmesidir, bu nedenle bu harekete dair bir tanımlama yapmak için "ruh" metaforunun seçilmesi de, farklılıklarını eriterek soyut bir güç haline gelmiş homojen bir insan topluluğunu ima edebilmektedir. Böyle bir ifadenin barış zamanında, bir seçim kampanyası bağlamında kullanılıyor olması, kastettiğimiz anlamın yaratılmasına dair isteğe ait ipuçları verebilmektedir.

⁶ Burada, çalışma kapsamında miting konuşmaları incelenen ve siyasi yelpazenin farklı uçlarında yer alan üç ayrı partinin liderinin konuşmalarında görüldüğü öne sürülen güçlü devlet algısı ve buna paralel olarak gelişen devlet-millet özdeşliğinin, üç parti lideri tarafından da milliyetçi bir tonda ve tek bayrak, tek devlet gibi ortak kavramlara dayalı olarak vurgulanıyor olması; üç parti liderinin de bu kavramlara ve genel anlamda milliyetçiliğe dair bakışlarının ortak olduğu iddiasını taşımamaktadır. Burada ortaya konulmak istenen, lider konuşmalarında bir ideolojik doğallaştırma içinde milliyetçiliğe dair ortak kavramlarla açıklanabilen devletin önemine dair tavrın, tüm liderlerin demokrasiye dair söylemlerinde, liberal demokrasinin gerektirdiği çoğulcu bir ortama uymayacak bir daralmayı görünür kılıyor olmasıdır.

⁷ MHP'nin 2007 Seçim Beyannamesine bakıldığında, Türkiye'yi küresel alanda etkili bir güç haline getirmekle, partinin geleneksel siyasetinin temeli olan ülkeyi içeride ve dışındaki düşmanlara karşı korumak arasındaki gerilim açıkça görülebilmektedir. Konuşmada olduğu gibi, seçim beyannamesinde de öncelikle hukukun üstünlüğü gibi değerlere partinin bağlılığı vurgulanır. Buradaki amacın Türkiye'yi kuruluşunun 100. Yılı olan 2023'de, küresel güç haline gelmiş bir lider ülke durumuna getirmek olduğu belirtilir. İlerleyen sayfalarda parti hukukun üstünlüğü temelinde gelişen demokrasinin çeşitli kazanımlarını açıkça partinin hedefleri olarak belirlemektedir. Beynamede son derece açık ifadelerle "insan hak ve hürriyetleri, hukukun üstünlüğü ve adalet gibi değerler, Türk milliyetçiliğinin temel adımları ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin temel referanslarıdır" denerek bu durumun altı çizilmektedir. Ancak ilk sayfalarda küresel sistem içinde geçer akçe olarak demokrasinin geliştirilmesi temel bir değer olarak açıkça ortaya konulmuşken, temel hak ve özgürlüklere getirilen çeşitli sınırlama talepleri, partinin konuya bakışındaki sınırlılığı da ortaya koymaktadır. Beynamede hukukun üstünlüğü ilkesiyle teminat altına alınmış olan temel hak ve özgürlüklerin önemli bir kolu olan toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı şu ifadelerle sınırlanmaktadır: "Cumhuriyetin temel niteliklerine aykırı olmamak şartıyla; örgütlenme, toplantı ve gösteri düzenleme hakkını zedeleyen nitelikteki idari ve hukuki engeller gözden geçirilerek, bu hakların özüne uygun kullanımı sağlanacaktır". Beynamede temel hak ve özgürlüklerin hukukun üstünlüğü ilkesiyle teminat alınmasına dair konuda, Cumhuriyetin temel ilkeleri gibi soyut bir ifadeyle sınırlamaya gidilmesi, partinin görüşlerindeki darlığı ve çelişkiyi ortaya koyar niteliktedir. Benzer biçimde MHP'nin 2011 seçim beyannamesinde de aynı gerilimin sürdüğü, ilk sayfadan itibaren açıkça gözlenebilmektedir. Beyannamenin

giriş sayfasında "çağrımız tek vatan, tek bayrak, tek devlet, tek dil anlayışından asla taviz vermeyenlerdir" şeklinde temel hakların çerçevesine dair açık bir sınırlamaya gidildikten sonra, hemen sonraki satırlarda "çağrımız; bireysel hakların tam manasıyla kullanılabilirdiği, temel hakların güvence altına alındığı müreffeh bir Türkiye'de yaşayanlardır" diyerek temel hakların güvence altına alındığı vurgusuyla hukukun üstün olduğu bir toplum çağrısı yapmaktadır. Başta kurulan "tek dil anlayışından taviz vermeme" çağrısı bile, partinin görüşlerindeki gerilimi açıkça yansıtabilmektedir.

Kaynakça

- Barber B (1995). *Güçlü Demokrasi*. Çev. M Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı.
- Beetham D (1996). Liberal Democracy and the Limits of Democratization. İçinde: D Held (der.), *Prospects for Democracy*. Oxford: Blackwell Publishers, 55-73.
- Berkes N (2007). Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Aktüel.
- Berktaş F (2008). Liberalizm. içinde: H. Birsen Örs (der.), *Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bobbio N (1987). *The Future of Democracy*. Ed. R Bellamy, Çev. R Griffin, University of Minnesota Press: Great Britain.
- Bora T (2007). Milliyetçilik Nerede Kaldı, Nereye Gitti? *Birikim*, 220-221: 61-66.
- Calhoun C (2007) *Milliyetçilik*, Çev. B Sütçüoğlu, İstanbul: İletişim.
- Can Y İ (2007). Türkiye'de Sivil Toplumunu Yeniden Düşünmek: Neo-liberal Dönüşümler ve Gönüllülük. *Toplum ve Bilim*, C. 108, 88-127.
- Çavdar T (1982). *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*. Uygurluk Yayınları: İstanbul.
- Çelebi A (2001). Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek. *Defter*, Yıl:14-42, 109-145.
- Çelik N B (2002). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. İçinde: *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İletişim: İstanbul.
- Dahl R (2011). *Demokrasi Üstüne*. Çev. B Kadioğlu, Ankara: Phoenix.
- Deveci C (2006). Faşizmin Yorumlanması ya da Carl Schmitt'in Saf Siyaset Kuramı. İçinde: E F Keyman (der.), *Liberalizm Devlet Hegemonya*, İstanbul: Everest.
- Dodd C H (1988). Political Modernization, The State and Democracy: Approaches to the Study of the Politics in Turkey. İçinde: M Heper ve A Evin (der.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin: De Gruyter.
- Dryzek J (2000). *Deliberative Democracy and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.
- Demirci K (2014). Türkiye'de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 35-73.

Dryzek J S ve Holmes L T (2002). *Post Communist Democratization Political Discourses across Thirteen Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fairclough N (1996). *Language and Power*. New York: Longman.

Fairclough N (1998). *Critical Discourse Analysis*. New York: Longman.

Fairclough N ve Wodak R (1997). Critical Discourse Analysis. İçinde: Teun A. Van Dijk (der.), *Discourse as Social Interaction*, London: Sage, 258-284.

Foucault M (1971). The Order of Discourse. *Social Science Information*, 10/2, 7-30.

Gargarella R (2003). The Majoritarian Reading of the Rule of Law. İçinde: J M Maravall ve A Przeworski (der.), *Democracy and the Rule of Law*, Cambridge University Press: Cambridge, 147-167.

Gastil J (1992). Undemocratic Discourse: A Review of Theory and Research on Political Discourse. *Discourse and Society*, 3(4), 469-500.

Habermas J (1988). *Legitimacy Crisis*. Çev. T Mccarthy, Oxford: Polity Press.

Hardin R (2003). *Liberalism, Constitutionalism, and Democracy*. Oxford University Press: Oxford.

Held D (1987). *Models of Democracy*. California: Stanford University Press.

Heper M (2012). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. İstanbul : DoğuBatı.

Holmes S (2003). Lineages of The Rule of Law. İçinde: J M Maravall ve A Przeworski (der.), *Democracy and the Rule of Law*, Cambridge University Press: Cambridge, 19-61.

Kaase M (1994). Is There Personalization in Politics? Candidates and Voting Behaviour in Germany. *International Political Science Review*, 15 (3): 211-230.

Kalaycıoğlu E (2007). 1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Aktüel.

Kalaycıoğlu E ve Sarıbay A Y (2007). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Aktüel.

Kansu A (2009). Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları. İçinde: A İnel (der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim: İstanbul, 253-267.

Karaömerlioğlu M A (2009). Tek Parti Döneminde Halkçılık. İçinde: M Gültekingil ve T Bora (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, İstanbul: İletişim, 272-283.

Keskin F vd. (2006). How Do the Turkish Political Elites Understand the Democracy.

yayımlanmamış bildiri, 20. IPSA World Congress, Is Democracy Working: Japonya.

Keyder Ç (1998). İktisadi Gelişme ve Bunalım. İçinde: I C Shick ve E A Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları: İstanbul, 310-325.

Köker E ve Kejanlıoğlu B (2004). 2002 Seçim Kampanyalarında Ulusal Basın. *İletişim Araştırmaları*, 2 (1): 39-70.

Köker E ve diğerleri (2008). *Seçim Sürecinde Milliyetçi-İslami Tema ve Söylemlerin Yaygınlaştırılması: 2007 Milletvekili Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme*. TÜBİTAK Destekli Araştırma Projesi, Ankara.

Köker L (1997). National Identity and State Legitimacy: Contradictions of Turkey's Democratic Experience. *Civil Society, Democracy and the Muslim World*.

Köker L (2005a). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim.

Köker L (2005b). Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı. İçinde: A Gutman (der.), *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, İstanbul: YKY, 11-14.

Köker L (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*. Dipnot: Ankara.

Langer A I (2007). A Historical Explanation of the Personalization of Politics in the Print Media: The British Prime Ministers (1945- 1999). *Parliamentary Affairs*, 60/3: 371-387.

Macpherson C B (1979). *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Manin B, Przeworsky A ve Stokes S C (1999). Elections and Representation. İçinde: Manin B, Przeworsky A ve Stokes S C (der.), *Democracy, Accountability and Representation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mansbridge J (1999). On the Idea that Participation Makes Better Citizens. İçinde: S L Elkin ve K E Soltan (der.), *Citizen, Competence and Democratic Institutions*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Maravall J M (2003). The Rule of Law as a Political Weapon. İçinde: J M Maravall ve A Przeworski (der.), *Democracy and the Rule of Law*, Cambridge University Press: Cambridge.

Maravall J M ve Przeworski A (2003). Introduction. İçinde: J M Maravall ve A Przeworski (der.), *Democracy and the Rule of Law*, Cambridge University Press: Cambridge, 1-16.

Maravall J M (1996). Accountability and Manipulation. Estudio/Working Paper, erişim www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivas/1996_92.pdf, erişim tarihi 12.07.2013.

Mardin Ş (1988). Freedom in an Ottoman Perspective. İçinde: M Heper ve A Evin (der.),

Demirci K (2014). Türkiye'de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 35-73.

State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s, Berlin: De Gruyter.

Mardin Ş (2007). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez- Çevre İlişkileri. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Aktüel.

Medya İzleme Grubu (1999). *Türkiye’de Medya ve Seçimler*. Ankara: Konraud Adenaour Vakfı.

Offe C (1984). Ungovernability: The Renaissance of Conservative Theories of Crisis. İçinde: J Keane (der.), *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutshinson & Co. Publishers, 65-87.

Offe C (2011). Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised? *Czech Sociological Review*, 47/3: 447-472.

Özel S ve Sarıkaya A (2013). Türkiye’de Liberalizmin Prangaları. İçinde: M Yılmaz (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim.

Parla T (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. Fusun Üstel ve Sabir Yücesoy (der.), İstanbul: İletişim.

Pateman C (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sayarı S (2008). Giriş. İçinde: M Heper ve S Sayarı (der.), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, Çev. Z Bilgin, İstanbul: Kitapyayınevi.

Schlosberg D (2006). The Pluralist Imagination. İçinde: J S Dryzek, B Honig ve A Philips (der), *The Oxford Handbook of Political Theory*, United States: Oxford University Press, 142-159.

Schmidt M G (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M E Köktaş, Ankara: Vadi.

Taylor C (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. Çev. U Canbilen, İstanbul: Ayrıntı.

Tilly C (2011). *Demokrasi*. Çev. E Arıcan, Ankara: Phoenix.

Timur T (1998). Osmanlı Mirası. İçinde: C Schick ve E A Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge.

Toker N (2013). Türkiye’de Liberalizm ve Birey. İçinde: M Yılmaz (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim.

Turan Ö ve Çapan Z G (2003). Genç Parti Özelinde 3 Kasım Seçimleri. *Birikim*, C.165: 101-118.

Uğur A (1998). Batı’da ve Türkiye’de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişim Serüveni.

72 Demirci K (2014). Türkiye’de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 35-73.

İçinde: A Ünsal (der.), *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Üsterci C (2001). Türkiye'de Sivil Toplum ve İnsan Hakları. İçinde: *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Vaner S (2009). Demokrasiyle Otoritarizmin Birlikteliği. İçinde: S Vaner (der.), *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, İstanbul: Kitapyayınevi.

Weingast B R (2003). A Postscript to 'Political Foundations of Democracy and the Rule of Law. İçinde: J M Maravall ve A Przeworski (der.), *Democracy and the Rule of Law*, Cambridge University Press: Cambridge, 110-144.

Wring D ve Ward S (2010). The Media and The 2010 Campaign: The television election?. *Parliamentary Affairs*, 63/4, 802-817.

